

PRENS KALYANAMKARA PAPAMKARA'DAKİ DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ

Duygu YAVUZ ÖZ*

Öz

Bir dilin en etkili anlatım yollarından biri deyimlerdir. Toplumun yaşam biçimini, dini ya da batıl inançlarını, ahlaki değerlerini o millete ait deyimlerde görmek mümkündür. Buradan yola çıkarak deyimlerin toplumdaki topluma değişkenlik gösterdiği yani öznel olduğu söylenebilir. Bununla birlikte nesnel olarak nitelendirilebileceğimiz deyimler de vardır. Yüzyıllar önce aynı topraklarda yaşayıp zamanla başka bölgelere yayılan, aynı soy, aynı dil, aynı kültür temelinde birleşen Türk boylarına ait lehçelerdeki deyimler, Eski Türk kültürünün ortak kavram alanlarına dayanmakta olup birbirleriyle paralellik göstermektedir. Çağdaş Türk Lehçeleri arasındaki bu ortak payda, deyimlerin ifade ettiği anlamda, kuruluş mantığında ve seçilen kelimelerde kendini göstermektedir. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden Prens Kalyanamkara Papamkara (Edgü Ögü Tigin ile Ayg Ögü Tigin) jatakasındaki deyimler, Oğuz grubundan Türkiye Türkçesi, Kıpçak grubundan Karaçay-Malkar Türkçesindeki deyimler ile karşılaştırılmış, Prens Kalyanamkara Papamkara'daki deyimlerin bu iki çağdaş lehçedeki devamlılığı ve deyimlerin hangi sözcüklerle, hangi mantığa dayanarak oluşturulduğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Deyim, Kalyanamkara Papamkara, Edgü Ögü Tigin ile Ayg Ögü Tigin, Eski Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

**Traces of Expressions in Prince Qalyanamqara Papamqara on
Modern Turkish and Karachay-Balkar Turkish**

Abstract

One of the most effective ways of expressing emotions and states in a language is expressions. It is possible to infer the life style, religious beliefs or

* Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, d.yavuz88@gmail.com

superstitions and ethics of a society from expressions belonging to that nation. From this point of view, expressions varying from a society to another one can be described as subjective. In addition, there are also some objective expressions. Expressions in dialects belonging to Turkish tribes which lived in the same region in the past but then moved to other regions and share the same ancestry, language and culture, are based on common conceptual fields of Old Turkish culture and are parallel with each other. This common ground of Modern Turkish Dialects can be observed in the meaning, philosophy of formation and selected words in the expressions. In this study, expressions in Prince Kalyanamkara Papamkara (Edgü Ögü Tigin and Ayg Ögü Tigin) jataka which is one of the works of Old Uighur Turkish period are compared with those in Modern Turkish belonging to dialects in Oghuz group and in Karachay-Balkar Turkish belonging to dialects in Kıpçak group. Moreover, the topic of continuity of expressions in Prince Kalyanamkara Papamkara and philosophy of formation and selected words in the expressions of these two modern dialects is studied.

Keywords: *Expression, Kalyanamkara Papamkara, Edgü Ögü Tigin and Ayg Ögü Tigin, Old-Uighur Turkish, Modern Turkish.*

1. Giriş

Türkler, tarih boyunca pek çok inanç sistemini benimsemiş, bu inanç sistemlerindeki çeşitlilik özellikle Uygur Kağanlıkları döneminde dikkat çekici duruma gelmiştir. Uygur Türkleri'nin benimsediği inanç sistemlerinden Buddhism, Türklerin hayatına Köktürk Kağanlığı'nın ilk döneminde girmeye başlamıştır. Taspar Kağan'ın Buddhismi kabul etmesinin ardından ülkede Buddhist manastırları inşa edilmiş, Çin İmparatorluğu'ndan Buddhist eserler istenmiştir.¹ Bu eserler çeviri faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Uygur Türkleri tarafından yapılan bu mükemmel çeviri faaliyetlerinin sonucunda oldukça hacimli bir Buddhist çevre Türk edebiyatı oluşmuş ve yüzyıllar sonrasına örnek olabilecek düzeyde türetmeler gerçekleştirilmiştir.

Türkçe Buddhist eserler çeviri yolları bakımından üç öbekte toplanabilir: İlki, kaynak dil ile hedef dildeki eşitliği sağlayarak metne sadık kalınan çeviridir. İkincisi, anlam çevirisi olup sutralar ve jatakaların bulunduğu daha serbest çeviridir. Bu tür metinler içinde özetlenerek çevrilen metinler de vardır. Üçüncüsü ise iki türlü çeviri tarzı göstermektedir. Bunlardan ilki çeviri metne ara ara Çinceleri de eklenmiş; fakat Türkçe'ye çevrilmeden olduğu gibi bırakılmıştır. Ötekisi ise, çeviri metne alınan Çincelerin hemen yanına Türkçe karşılıkları da eklenmiştir.² Bu çalışmada ele alınan '*Prens Kalyanamkara ile Papamkara*'³ adlı eser bu sınıflandırmanın ikinci öbeğine girmektedir.

¹ F.S. Barutcu Özönder, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 484.

² M. Kemal, *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor*, Danışman: F. Sema Barutcu Özönder, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 109.

³ Söz konusu eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır: D. Yavuz, *Uygurca Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi, Metin (Çeviriyazı ve Aktarım), Dil İncelemeleri (Cümle Bilgisi ve Sözcük Yapımı), İndeks*, Danışman: Doç. Dr. Tanju Oral Seyhan - Yrd. Doç. Dr. C. Eralp Alışık, Mimar Sinan

Prens Kalyanamkara Papamkara, diğer adıyla Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin, Eski Uygur Türkçesi dönemine ait bir eser olup Buddhist Uygur edebiyatının çatık (Skr. jatāka) türünde yazılmıştır. Eserde, iyi yürekli bir prensin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirlerini öldürmelerine engel olmak üzere çok değerli bir mücevheri (çintemeni erdini) ele geçirmek için çıktığı yolculuk, bu yolculukta kardeşi tarafından uğradığı ihanet ve mücevheri elde etmesi anlatılmaktadır. Oldukça canlı bir üsluba sahip olan bu eserde; deyimlerin, benzetmelerin ve ikilemelerin çokluğu göze çarpmaktadır.

Türkoloji alanında deyimler üzerinde yapılmış pek çok çalışma vardır. Kök-türk yazılı belgelerinden başlayarak günümüz eserlerine değin yazılmış metinler üzerinde yapılan bu çalışmalar; genellikle dilbilim açısından deyim kavramının incelenmesi, seçilmiş birtakım eser/ eserlerde geçen deyimlerin analizi, Türk Lehçelerinde kullanılan deyimlerin tespiti, diğer Türk Lehçeleri ile mukayesesi ve belli bir ad etrafında oluşturulan deyimlerin derlemesi şeklinde olmuştur.

Dildeki her sözcük başlangıçta tek bir anlama sahip olup bu anlam sözcüğün temel anlamı olarak nitelendirilir. Sözcükler zamanla bu temel anlamla ilişkili olarak yeni ve yan anlamlar kazanırlar. Yan anlamlar; somuta eklenen yeni somut kavramlar, somuta eklenen yeni soyut kavramlar, soyuta eklenen yeni soyut kavramlar ve soyuta eklenen yeni somut kavramlar sonucunda oluşmaktadır.⁴ Deyimlerin oluşumu işte bu yan anlamlar ile ilişkilidir. Doğan Aksan deyimi, “*Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamda kullanılmasıyla oluşan söz*” olarak tanımlamaktadır. Deyimler milli olabildikleri gibi evrensel de olabilirler. Türkçenin, etrafındaki duygu ve durumları doğadan yararlanarak ifade etmesi -somutlaştırması- onu diğer dillerden ayıran bir özellik olup, bu özelliği deyimlerde de gözlemlenmektedir. Bu durum onu milli hale getirir. Öte yandan dillerin aynı mantık ile ortaya koydukları ya da bir dile ait deyimlerin diğer dillere çevrilmesi ile ortak hale gelmiş deyimler vardır.⁵

Bu çalışmada Prens Kalyanamkara Papamkara adlı eserde geçen deyimler, Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesi ve Kıpçak grubu lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesi ile karşılaştırılmış olup deyimlerin bu lehçelerdeki devamlılığı konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Türkiye Türkçesi’ndeki deyimler Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,⁶ Karaçay-Malkar Türkçesi’ndeki deyimler ise Ufuk Tavkul’un Karaçay-Malkar Türkçesi’nde Deyimler⁷ ve Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü⁸ adlı eserlerinden taranmıştır.

Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

⁴ D. Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 60.

⁵ D. Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 37-39.

⁶ Ö.A. Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988.

⁷ U. Tavkul, “Karaçay-Malkar Türkçesinde Deyimler”, *Kırım, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 28, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1999.

⁸ U. Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Metnin akıcılığını bozmamak adına alıntılanan her bir deyim için söz konusu çalışmalara gönderme yapılmamış; ancak Tavkul'un iki ayrı eserinden yararlanıldığı için karışıklık olmaması adına Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü adlı çalışmasından yapılan alıntılar dipnotla gösterilmiştir.

2. Prens Kalyanamkara Papamkara'da Geçen Deyimler

2.1. PP 2/5: Taķı yme adruk uzlar kentü kentü öz işin işleyür, adruk adruk *emgek emgenür*. (Ve yine başka ustalar tek başlarına kendi işlerini yapar, başka başka *zahmet çeker(ler)*).

2.2. PP 2/7: Taķı yme kördi; amarı tınlıĝlar, yunt ud çoķar, ķoy laĝzın ul(a) tı tınlıĝ-larıĝ ölüür, terisin soyar, *ķan öĝüz akıtar*, etin ķanın satar, anın öz igidür. (Ve yine gördü ki diĝer canlılar at, sığır keser, koyun, domuz bütün canlıları öldürür, (onların) derisini yüzer, *ķanını nehir gibi akıtar*, etini kanını satar, onunla kendisi beslenir).

2.3. PP 4/7: Bu ne emgeklig yir ermiş, *neĝlük toĝdum m(e)n*. (Bu ne eziyetli yermiş, ben *ne diye doĝdum!*)

2.4. PP 6/4: *Ķaķım ķutı m(e)ni sever mü siz? (Ķut sahibi babam, beni sever misiniz?)*

2.5. PP 6/7: Amraķ öĝüküm, sini inçe *sever m(e)n avad(a)nķı yinçü monçuk teg közdeki (ķaraçuk teg)*. (Sevgili yavrum seni o kadar *seviyorum (ki) mücevher kutusundaki inci boncuk gibi gözdeki gözbebeĝi gibi*).⁹

2.6. PP 7/1: *Köĝülçe birdi. (Gönlünce verdi)*.

2.7. PP 7/1: Ol *edĝü kü at tört buluĝ-da yadıltı*. (Onun *şöhreti dört bir yana yayıldı*).

2.8. PP 7/8: T(e)ņrim aĝlıķ *ķuruĝ bo(l)ĝan-ın*, aĝı barım alķın-sar uvatsar *yazukķa tüşe* teginmegey ertimiz t(e)ņrim. (Efendim, hazine *kuruduĝundan*, (eĝer) servet azalırsa tükenirse, *ĝünaha ĝirerek* yarınlara ulaşılamayacaĝız efendim).

2.9. PP 8/4: *Köĝüllüĝ birzün. (Gönlünce versin)*.

2.10. PP 8/5: *Köĝlin bertmeņler. (Gönlünü kırmaıın)*.

2.11. PP 9/2: T(e)ņrim ilig törüĝ aĝı barım *tutar*. (Efendim, ili, töreyi servet *ayakta tutar*).

2.12. PP 11/2: *Ķaķım ķan bodun ķutluĝ tiliĝe ķorķup* inça y(a)rılıĝ-ķadı erinç, közünür. (Babam han milletin kutlu *dilinden çekinip* böyle buyurmuş olmalı, öyle gözüküyor).

2.13. PP 11/4: *Ķayu kişi öĝ ķaķ köĝlin b(e)rt-ser* ol tınlıĝ *tamuluĝ bolur*. (Hangi kişi anne baba *gönlünü kırarsa* o canlı *cehennemlik olur*).

2.14. PP 11/6: *Oĝul kızķa sanmaz*. (O kişi, anne ve baba için) *ķız (ve) erkek (evlattan) sayılmaz*).

2.15. PP 12/2: *Ķaķım ilig tilke kırmazün*. (Babam han *dil(ler)e düşmesin*).

2.16. PP 16/5: *Amıtı köĝülçe alıĝ*. (Şimdi *gönlünüzce alın*).

2.17. PP 18/4: Bu munça *ķorķınçıĝ adaķa kirip* öĝey siz bizni irinç *ķılıĝay siz*. (Bunca korkunç *tehlikeye atılıp* öleceksiniz).

⁹ M.M. Tulum, "Eski Uygurca Bir Cümle Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 25/ Güz, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2015, s. 355.

2.18. PP 26/3: T(e)ñrim ne muñ tağ boltı kim ant(a)ğ t(e)ñri teg *erd(i)ni teg* öğükünüzni ölüm yeriñe ıdur siz? (Efendim, ne sıkıntı, ihtiyaç oldu da o öyle göğe benzeyen *mücevher gibi* yavrunuzu ölüm yerine gönderirsiniz?)

2.19. PP 33/1: Küniñe munçulayu *küvrüg tokıp y(a)rl(ı)ğ y(a)rl(ı)kap* kim neñ ün-temeser yitiñ kün t(e)mir sua açtı. (Günden güne bu şekilde *duyurup* buyruk verirken kimse bir şey söylemeyince yedinci gün demir zincir(i) çözdü).

2.20. PP 56/4: Ol ödün ayağ ögli tigin *köñliñe yek sakıncı kirdi*. (O zaman kötü düşünceli prens(in) *gönlüne şeytan düşüncesi girdi* şöyle diyerek söyledi).

2.21. PP 57/2: Amtı bu erd(i)ni birle tegdükte içim *kök t(e)ñri-ke yoğlağay*. (Şimdi bu mücevher ile ulaştığında ağabeyimi *göklere yükseltecek*).

2.22. PP 61/2: Ol ödün қаңı қаn bu sav işidip *kök t(e)ñri tapa uldı*. (O zaman babası han bu sözü işitip *göğe doğru yüksek sesle ağladı, sızladı*).

2.23. PP 63/1: Amrağ oğlum ölti erser munuñ *yüzin yme körmeyin*. (Sevgili oğlum öldüyse bunun *yüzünü de görmeyeyim*).

2.24. PP 68/2: Anta kin yme *agrux bultı*. (Ondan sonra (prens kendisini onlara) *yük* (olarak) *buldu*).

2.25. PP 68/4: Қалtı tigin uқtı *köñli yirinti*. (Prens bu durumu anladığında *kalbi kırıldı*).

2.26. PP 68/8: *Köñlüñüzñü kim birtdi?* (*Kalbinizi kim kırdı?*)

2.27. PP 72/7: İçgerü-lüg edgü yimişig kuş-lar arta-tır üçün turқaru *қınқа te-ğinür men*. (Saray için olan iyi yemişi kuşlar harap ettiği için hep *ceza çekiyorum*).

2.28. PP 76/2: Barça-қа һumaru sav қodtı. (Herkes *sözlerini miras olarak bıraktı*).

2.29. PP 77/3: Қалtı buзағу-сın itürmiş iñek teg ulıyу inça tip ötün-ti-ler. (*Buzağısını kaybetmiş inek gibi yüksek sesle ağlayarak şöyle diyerek arz ettiler*).

2.30. PP XLIII iç: *Tegintim yazuқ*. (*Günaha girdim*).

2.31. PP LXIX iç: *Köñli boltı*. (*Gönlü oldu*).

2.32. PP LXIX alt: *Köñül birmedi*. (*Gönül vermedi*).

3. Prens Kalyanamkara Papamkara'da Geçen Deyimlerin Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesindeki Eş ya da Benzerleri

3.1. E. Uyg. Tü. *Adaқа kir-; Tür. Tü.* *Peştamal ıslandı*: Tehlikeyi göze alıp işe giriştim, *Ya devlet başa, ya kuzgun leşe*: Öyle bir işe girişiyorum ki beni ya imrenilecek bir duruma yükseltir; ya batırır, mahveder, *Ya herrü, ya merrü*: Giriştiğimiz iş tehlikeli. Ama onu da göze aldık; ya batarız, ya çıkarız; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi**.

3.2. E. Uyg. Tü. *Агрux bul-; Tür. Tü.* *Yük ol- (birine)*: 1) Sıkıntılı bir işini başkasına yaptırmak 2) Paylaşmaları gereken bir harcamayı arkasının ödemesine bırakmak; **Kar.-Malk. Tü.:** *Sagüncü bol-*: Eziyet vermek, yük olmak.¹⁰

3.3. E. Uyg. Tü. *Ayığ ögli; Tür. Tü.* *Fena kalpli*: Herkesin kötülüğünü isteyen, başkaları için hep kötülük düşünen, *Gönlü kara*: Başkalarının iyi durumda olmasını istemeyen, *İçi kan kuyusu*: Hep kötülük düşünür; **Kar.-Malk. Tü.** *Aman innetli*: Kötü niyetli,¹¹ *Aman kan*: Kötü kanlı, *Cüregi haram*: Kötü

¹⁰ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 325.

¹¹ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 229.

kalpli,¹² *İçi tar*: Kötü niyetli, fesat, *Kara cürek*: Kötü kalpli, hain,¹³ *Kir innetli*: Hain, kötü fikirli,¹⁴ *Ters innetli*: Kötü kalpli,¹⁵ *Tülkünü kuyruğu*: Kurnaz, hilekâr, kötü niyetli.

3.4. E. Uyg. Tü. *Edgü kü at tört bulunđa yadıl-*; **Tür. Tü.** *Ad al-*: ün kazanmak, iyi olarak tanınmak, *Adı kulağına değ-* (*Bir kimsenin*): Ünü çok yayılmış olmak, *Aldı yürüdü*: Az zamanda çok ilerledi, büyük ün ya da para kazandı, *Alıp yürü-*: Az zamanda çok ilerlemek, *Allah “yürü ya kulum” demiş*: Az zamanda mesleğinde çok ilerledi, *Dillere destan ol-*: Aşırı niteliği her yerde anlatılır olmak, *Parmakla gösteril-*: Çok ünlü bir kimse olmak, *Yıldızı parla-*: Ün kazanmak, talihli açılmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Atı beş tav elde ayıl-*: İyiliği, mertliği, dürüstlüğü ile tanınmak, meşhur olmak, *Aytuvda ayılğan*: Meşhur, şöhretli,¹⁶ *Cavbermezni canğız tekesinley*: 1) Bir insanın bütün varlığı, serveti, zenginliği. 2) Herkesin tanıdığı, meşhur, ünlü, *Tav bla teng bolğan*: İtibarlı, şerefli, değerli.¹⁷

3.5. E. Uyg. Tü. *Edgü ögli*; **Tür. Tü.** *Hayır sahibi*: İyiliksever, *İnsan evladı*: İyilik bilen, iyilik yapmasını seven, soylu kişi, *İyi kalpli*: Herkes için iyilik düşünen, herkesin iyiliğini isteyen; **Kar.-Malk. Tü.** *Ak innet*: İyi niyet,¹⁸ *Aruv innetli*: İyi niyetli,¹⁹ *Halal adam*: Temiz kalpli adam,²⁰ *Halal köllü*: İçi dışı bir olan, temiz kalpli,²¹ *Tüz innetli*: İyi fikirli, iyi kalpli.²²

3.6. E. Uyg. Tü. *Emgek emgen-*; **Tür. Tü.** *Alın teri (dök-)*: Yorucu emek (harcamak), *Anası ağla-*: Çok sıkıntı çekmek, *Anasından emdiği süt burnundan gel-*: Bir işi yaparken çok sıkıntı çekmek, *Canını dişine tak- (al-)*: Bir işi başarmak için büyük sıkıntıları, tehlikeleri göze almak, *Dişini tırnağına tak-*: Çok büyük güçlülere, sıkıntılara katlanarak çalışmak, *Dokuz doğur- (2)*: Bir işi sıkıntı ve güçlük çekerek sona erdirmek, *Emek ver- (çek-)* (*Bir şeye*): Bir şeyin meydana gelmesi için özenle ve çok çalışmak, *Geceyi gündüze kat-/ Gece gündüz deme-*: Sürekli, aralıksız, gece gündüz çalışmak, *Göbeği çatla-*: Başarmak için çok uğraşmak, birçok güçlükleri yenmek zorunda kalmak, *Göz nuru dök-*: İnce, değerli bir ürün meydana getirmek için gözleri çok yoran bir dikkatle uzun süre çalışmak, *Güçlük çek-*: Yapmayı kolaylıkla başaramamak, çok zor yapabilmek, *İkınıp sıkın- (2)*: Beden ya da kafa çalışmalarında bir şey ortaya koyabilmek için kendini çok zorlamak, *İmanı gevre-*: Bir işi yapmak için çok sıkıntı çekmek, çok yorulmak, *Kanını su et-*: Aşırı özveride bulunmak, *Kıçını (götünü) yırt- (1)*: İlle yapacağım diye didinip uğraşmak, *Menzilci beygiri gibi koş-*: Durup dinlenmeden çalışmak, sıkı çalışmak, iş çıkarmak için koşturup durmak, *Pahalıya mal*

¹² Tavkul, *a.g.e.*, s. 214.

¹³ Tavkul, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁵ Tavkul, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 384.

¹⁸ Tavkul, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 229.

²⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 212.

²¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 212.

²² Tavkul, *a.g.e.*, s. 229.

ol- (otur-): Çok fedakarlıkla ya da çok para harcanarak meydana gelmiş olmak, *Peşinde koş- (peşine düş-)* (1): Bir şeyi elde etmek için çok uğraşmak, *Saçını süpürge et-:* Kadın, birileri uğruna özveri ile çalışmak, *Vaktini al- (ye-):* Yapılması bir kişinin uzunca bir süre uğraşmasını, epey bir zaman harcamasını *gerektirmek*, *Yumruğu derisine vur-:* Güç ya da çok pahalı bir girişimi başkasından yardım istemeksizin kendi olanaklarını zorlayarak yapmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Altı kınır bolub işle-:* Çok zorlanarak çalışmak,²³ *Aman künlü bol-:* Çok zahmet görmek, çok sıkıntı çekmek, *İt küñün kör-:* Çok sıkıntı çekmek, eziyet çekmek, *İyne közünden çıkar-:* Çok eziyet etmek, çok sıkıntı vermek, zorlamak, *Kan-can sal-:* Çabalamak, gayret etmek,²⁴ *Kan-kazavat et-:* Uğraşıp didinmek, büyük gayret göstermek,²⁵ *Kara emgek:* Cefa, çile,²⁶ *Kırkincikden bol-:* Bir şeyi yapmak ya da yapmamak için direnmek,²⁷ *Kıyını kir-:* Emeği geçmek, emek sarf etmek,²⁸ *Köl aşı- (2):* Uğraşmak, didinmek, çalışmak,²⁹ *Köz avana et-:* Uğraşmak, didinip çalışmak,³⁰ *Közleri kandan tol-:* Çok sıkıntı çekmek, *Kulagın burnuna bayla-:* Uğraşıp didinmek, çalışıp çabalamak, *Kül-kömür aşı-:* Büyük sıkıntılara dayanmak, sabretmek, *Öpkesin-bavurun tók-:* Sağlığını düşünmeden çalışmak, didinmek, *Tört guppur bolup işle-:* Çok zorlanıp çalışmak.

3.7. E. Uyg. Tü. *Kan ögüz aıt-;* **Tür. Tü.** *Kan gövdeyi götür-:* Çok kan dökmek, çok insan öldürülmek; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.8. E. Uyg. Tü. *Kınka teğın-;* **Tür. Tü.** *Ceza gör-:* Kendisine ceza verilmek, cezalandırılmak, *Cezaya çarpıtl-:* Cezalandırılmak, *Hüküm giy-:* Kendisine ceza verilmek, *Hüküm ver- (1):* Yargıç, bir karar ya da suçluya ceza vermek; **Kar.-Malk. Tü.** *Ayibha coluk-:* Cezalandırılmak,³¹ *Ayibha tart-:* Cezalandırılmak,³² *Ayibha tartıl-:* Ceza görmek, cezalandırılmak,³³ *Ayibha tübe-:* Cezalandırılmak,³⁴ *Ayibha tübet-:* Cezalandırılmak,³⁵ *Azab sal-:* Cezalandırmak, ceza vermek,³⁶ *Azabha colukdur-:* Cezalandırmak,³⁷ *Kara taşha tak-:* Cezalandırmak, halkın önünde rezil etmek,³⁸ *Tazir sal-:* Ceza vermek,³⁹ *Teşikli taşha tak-:* Cezalandırmak, halkın önünde rezil etmek,⁴⁰ *Tölev sal-:* Ceza kesmek.⁴¹

²³ Tavkul, *a.g.e.*, s. 259.

²⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 240.

²⁵ Tavkul, *a.g.e.*, s. 240.

²⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 242.

²⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 260.

²⁸ Tavkul, *a.g.e.*, s. 263.

²⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 274.

³⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 277.

³¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 100.

³² Tavkul, *a.g.e.*, s. 100.

³³ Tavkul, *a.g.e.*, s. 100.

³⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 100.

³⁵ Tavkul, *a.g.e.*, s. 100.

³⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 105.

³⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 105.

³⁸ Tavkul, *a.g.e.*, s. 243.

³⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 327.

⁴⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 394.

⁴¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 406.

3.9. E. Uyg. Tü. *Kök tenri tapa ult-, Buzağusın itürmiş iñek teg ult-; Tür. Tü.* “Aman Allah!”ı göğe çık-: Yüksek sesle feryat etmek, *Avaz avaz bağır-:* Olanca gücüyle bağırmak, *Direk direk bağır-:* Uzun, yüksek seslerle bağırmak, *Sesi ay-yuka çık-:* Çok yüksek sesle bağırmak; **Kar.-Malk. Tü.’nde tespit edilemedi.**

3.10. E. Uyg. Tü. *Kök tenrike yoğla-; Tür. Tü.* *Arkasını sığa- (sıvazla-):* Okşayıp övmek, *Göğsü kabar-:* Övünç duymak, *Göklere çıkar- (uçur-):* (Birini) pek çok övmek, *Kılıcını arşa as-:* Kendisiyle yarışanlara karşı kazandığı büyük başarıdan dolayı aşırı derecede övünmeye hak kazanmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Agırık atha mindir-:* Övmek, göklere çıkarmak,⁴² *Ak atha mindir-:* Övmek, göklere çıkarmak, *Tişleri tüşgünçü mahta-:* Çok övmek, göklere çıkarmak.

3.11. E. Uyg. Tü. *Köñli bol-; Tür. Tü.* *Gönlü ol-:* Rız olmak, *Gönlünü et-:* Rız etmek, *Gönlünü gör-/Gönlünü (hatırını) hoş et-:* İstedğini yaparak sevindirme, *Gönül yap-:* Bir kimsenin gücencikliğini, ya da istemediği bir durumu uygun davranışlarla olumlu yola çevirmek; **Kar.-Malk. Tü.’nde tespit edilemedi.**

3.12. E. Uyg. Tü. *Köñül bert-/birt-; Tür. Tü.* *Diliyle sok-:* *Ağır sözlerle birini incitmek, Gönül (kalp) kır- (yük-):* Davranışıyla birini incitmek, üzüp gücendirmek, *Kalbini (gönlünü, hatırını) kır-:* Birini küstürecek, kendisinden soğutacak davranışta bulunmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Cavuruna katıl-:* Acı söz söylemek, kalbini kırmak, üzmek.

3.13. E. Uyg. Tü. *Köñül bir-; Tür. Tü.* *Abayı yak-:* Birisine gönül vermek, aşık olmak, *Deli divane ol- (Divane ol-) (Bir kimse, bir şey için; bir kimseye, bir şeye):* Bir kimseyi, bir şeyi çıldırmasıya sevmek, *Divanesi (delisi) olmak (Bir şeyin):* Bir şeyi çıldırmasıya sevmek, *Gönlü ak-:* (Birine, bir şeye karşı) Güçlü bir sevgi duymak, *Gönlü iliş- (takıl-):* Birine karşı içinde sevgi duygusu uyanmak, *Gönül çek-:* Aşk, sevda içinde olmak, *Gönül kaptır-/Gönlü çelin-:* Aşık olmak, aşırı sevgiden kendisini kurtaramamak, *Gönül ver-/Gönül bağla-:* Sevgi ile bağlanmak, *Merak getir-:* Karasevdaya tutulmak, *Yanıp tutuş- (Biri için, bir şey için) (1):* Büyük bir aşk içinde olmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Cüregi biç-:* Sevmek, beğenmek, hoşlanmak.

3.14. E. Uyg. Tü. *Köñül yirin-; Tür. Tü.* *Hatırı (gönlü) kal- (birinin):* Gücencemek, darılmak; **Kar.-Malk. Tü.** *Cüregi sın-:* Üzülmek, kalbi kırılmak, *Dıgılına katıl-:* Gücüne gitmek, ağırına gitmek, kalbi kırılmak, dokunmak,⁴³ *Kölü sın-:* Üzülmek, kalbi kırılmak, *Kölüne tiy-:* Üzmek, kalbine dokunmak.⁴⁴

3.15. E. Uyg. Tü. *Köñülçe, Köñüllüg; Tür. Tü.* *Gönlüne göre:* 1) Dilediğine uygun 2) İyi kalpliliğine yaraşacak biçimde, *Gönül hoşluğu ile (rızasıyla):* Bir zorlama olmadan, gücenip kırılmadan, isteyerek, *Hatır için:* Gerektiği için değil, birini memnun etmek için, *Kalbine göre:* Başkasına karşı beslediği duygulara göre; **Kar.-Malk. Tü.’nde tespit edilemedi.**

3.16. E. Uyg. Tü. *Köñülke yek sakınçı kir-; Tür. Tü.* *Şeytan diyor ki:* İçimde şu kötü işi yapmak eğilimi var, *Şeytan dürt-:* Durup dururken bir kötü iş yapı-

⁴² Tavkul, a.g.e., s. 72.

⁴³ Tavkul, a.g.e., s. 184.

⁴⁴ Tavkul, a.g.e., s. 275.

vermek, *Şeytana uy-*: Doğru yoldan ayrılarak kötü bir iş yapmak; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.17. E. Uyg. Tü. *Kuruğ bol-*; **Tür. Tü.** *Dağarcıkta bir şey kalma-*: Söylenecek sözü ya da harcanacak varlığı kalmamak, *Dibi görün-*: Bir kabın içindeki şey görünmek, *Dibine darı ek-*: Harcayıp bitirmek, *Duman et- (bir şeyi)*: Bozmak, yok etmek, *Duman ol-(2)*: Bir şey, bir kimse ortadan kaybolmak, *El elde baş başta*: Gereken harcamalar yapıldı, eldekiler tükendi, *Elde avuçta bir şey kalma-/ Sıfırı tüket-*: Parasını, malını harcayıp bitirmiş olmak, *Gavur et- (Bir şeyi)*: İşe yaramaz duruma getirmek, heder etmek, harcamak, *Güme git- (2)*: Bir şey boş yere yok olmak, *Har vurup harman savur-*: Gereksiz yere bol bol harcayıp tüketmek, *Kesenin dibi görün-*: Para tükenmek, *Kökünü kurut-/ Köküne kibrit suyu dök-*: Bir daha ortaya çıkamayacak biçimde yok etmek, *Oğlan aldı (yedi) oyuna gitti*: Birinin eli altında bulunan parayı, malı, bu yönetimin bireyleri rasgele harcayıp çarçur ettiler, *Suyunu çek- (2)*: Harcanmakta olan şey, özellikle para tükenecek duruma gelmek, *Yere bat- (1)*: Yok olmak, *Yerinde yeller es-*: Artık yerinde olmamak, yerinde görünmez olmak; **Kar.-Malk. Tü. Artın et-**: Kökünü kurutmak,⁴⁵ *Bardan çok bol-*: Ortadan silinmek, kaybolmak.

3.18. E. Uyg. Tü. *Küvrüg tokı-*; **Tür. Tü.** *Ağız tamburası çal- (1)*: Sözle oyalamaya, avutmaya çalışmak; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.19. E. Uyg. Tü. *Neglük toğdum men*; **Tür. Tü.** *Anasından doğduğuna pişman (2)/Doğduğuna pişman*: Canından bezmiş, *Anasından doğduğuna pişman et- (birini)*: Çok eziyet ederek birini canından bezdirmek; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.20. E. Uyg. Tü. *Neglük*; **Tür. Tü.** *Ne dedim de*: Neden, ne düşündüm de... (Yaptığıma pişmanım), *Ne demeye/ne diye*: Niçin, hangi erekle?; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.21. E. Uyg. Tü. *Oğul kızka sanma-*; **Tür. Tü.** *Adamdan say-/Adam yerine koy-*: Bir kimseye, değeri olmadığı halde değer vermek, *Aforoz et- (birini)*: Yakını olmaktan çıkarmak, ilgiyi kesip uzaklaştırmak, *Ayağının pabucunu başına giy- (2)*: Değersiz bir kimseye üstün değer vermek, *Defterden sil- (Birini)*: Bir kişi ile arasındaki yakınlığa son vermek, bir kişiyi dostluktan çıkarmak, *Dirsek çevir-*: Daha önce işbirliği yaptığı kişiyi uzaklaştıracak davranışlarda bulunmak, *Esamisi okunma-*: Bir kimseye önem verilmemek, adı hatıra bile gelmemek, ... *gözüyle bak- (Birine, bir şeye)*: Birini, bir şeyi ... saymak, ... yerine koymak, *Hesaba alma- (2)*: Önem vermemek, *Hesabı kes- (Biriyle)*: Alışverişi ya da ilişkiyi kesmek, *Hiç say-*: Hiç yerine koymak, yok gibi tutmak, biraz olsun önem vermemek, *Iska geç-*: Üzerinde durmamak, atlamak, önem vermemek, *Kale alma-*: Sözünü etmeye değer saymamak, önem vermemek, *Metelik verme-*: Değer, önem vermemek, umursamamak, *Selamı sabahı kes-*: Dostluk ilişkisine son vermek, *Siktir et (1)*: Aldırma, önem verme (Terbiye dışı söz), *Vız gel- (Vız gelip tırıs git- (Birine bir şey))*: Bir kişi, o şeye önem vermemek, aldırış etmemek, *Yabana at-*: Önem vermemek, önemsiz görmek, *Yüz çevir- (Bir kimseden)*: Ona karşı gösterdiği ilgiyi kesmek; **Kar.-Malk. Tü.** *Adamğa terge-*:

⁴⁵ Tavkul, a.g.e., s. 196.

Adamdan saymak,⁴⁶ *Bagır şayga da sanama-*: Hakir görmek, adam yerine koymamak, değersiz bulmak, *Buçhagına teng etme-*: Adam yerine koymamak, *Buv kulagina ayaz kakgança*: Aldırmamak, önem vermemek,⁴⁷ *Cugutur kulagina cel kakgança*: Aldırmamak, önem vermemek, umursamamak, *Çöb üz-*: İlişkiyi kesmek,⁴⁸ *Haram et-*: Evlatlıktan reddetmek,⁴⁹ *Kol sırtından kara-*: Umursamamak, önem vermemek, *Kulak tikme-*: Umursamamak, aldırmamak,⁵⁰ *Kulakga kırav kakgança*: Önemsememek, önem vermemek, umursamamak, *Ortanı üz-*: İlişkiyi kesmek,⁵¹ *Sırt bur-*: Dostluğu bozmak, sırt çevirmek, *Sıysız kör-*: Değersiz görmek, aşağılamak,⁵² *Tükge da körme-*: Umursamamak, adam yerine koymamak, zorlanmak.

3.22. E. Uyg. Tü. *Tiliğe qorq-*, *Tilke kir-*; **Tür. Tü.** *Ağızdan ağıza*: Birisini ötekine, o da başkasına söyleyerek, *Ağızlara sakız ol- (biri)*: Herkes olağanüstü bir durumdan dolayı onu konuşmak, *Ağzından düşürme-*: Hep onun sözünü etmek, *Altın adı pul oldu, kız adı dul oldu*: Uygunsuz davranışları yüzünden temiz tanınan kişiliği lekelenildi, *Altın adını bakır et-*: Kötü işler yaparak itibardan düşmek, eski iyi adını, uygunsuz davranışıyla kötüye çevirmek, *Bir paralık ol-*: İtibarsız, değersiz, kötü, işe yaramaz bir duruma düşmek, *Dil uzat- (Birine)*: Durumuna göre yapmaması gerekirken saygısızca sözleriyle bir kimseyi kötülemek, *Dilden dile dolaş-*: Bir haber herkesin ağzından işitilmek, herkesçe konuşulmak, *Dile (dillere) düş-*: Uygunsuz davranışı yüzünden çevrede onun için kötü şeyler söylenmek, *Dile gel- (1)*: Dile düşmek, *Dile getir- (1)*: Dile düşürmek, *Dile ver-*: Gizli kalması gereken şeyi herkese duyurmak, *Diline dola-*: 1) Aynı şeyi sık sık her yerde söylemek 2) Bir kimseyi her yerde kötüleyip durmak, *Dillerde dolaş- (gez-)*: Her yerde sözü edilmek, *İki paralık et- (birini)*: Söz ve davranışlarıyla bir kimsenin itibarını, değerini düşürmek, *Küçük düş-*: Bir söz ya da davranış dolayısıyla itibarı sarsılmak, *Lakırdı (laf) taşı-*: Birinin bir kimse aleyhindeki sözlerini o kimseye ulaştırmak, *Laf et- (2)*: Bir şeyi dedikodu konusu yapmak, *Sağır sultan bile duydu*: İşitmedik kimse kalmadı, *Söz çık-*: Ortalıkta bir haber dolaşmak, *Söz gel- (Birine)*: Kişi, bir davranışından dolayı eleştiriye uğramak, ya da büyüğünü kendisine darıltmak, *Söz ol-*: Dedikodu yapılmak, hoş karşılanmamak, *Tefe koy- (koyup çal-)*: Birini (ya da bir olayı) ele güne vererek, alay ederek tanıtmak, beğenilmeyecek yönüyle anlatmak, *Yıldızı sön-*: Ününü yitirmek, itibardan düşmek; **Kar.-Malk. Tü.** *At-bet al-*: Kötü şöhret sahibi olmak,⁵³ *At-bet ata-*: Adını çıkarmak, rezil etmek,⁵⁴ *Atl-betli bol-*: Şerefi lekelenmek,⁵⁵ *Atl-betli et-*: İtibarını zedelemek,⁵⁶ *Avuzga tüş-*: Dile

⁴⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 392.

⁴⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁸ Tavkul, *a.g.e.*, s. 424.

⁴⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 214.

⁵⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 280.

⁵¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 424.

⁵² Tavkul, *a.g.e.*, s. 346.

⁵³ Tavkul, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁵ Tavkul, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 95.

düşmek, dedikodu konusu olmak, *Başın sözge kaldır-*: Dedikodu konusu olmak, rezil olmak,⁵⁷ *Boş til*: Halk dili, halk ağzı, *El bedişlik bol-*: Elaleme rezil olmak,⁵⁸ *İt avzuna salmazlık bol-*: İtibarı azalmak, şerefi lekelenmek, *Kulagin kızdır-*: Dedikodusunu yapmak, *Sıyı sın-*: Şerefi lekelenmek, itibarı düşmek,⁵⁹ *Söz cürüt-*: Dedikodu yapmak,⁶⁰ *Söz et-*: Dedikodu yapmak,⁶¹ *Sözge kal-*: Dedikoduya uğramak,⁶² *Suwutmay cetdir-*: Dedikoduyu hemen ulaştırmak, *Tavruh bol-*: Dedikodu konusu olmak,⁶³ *Tavruhha kal-*: Dedikodu konusu olmak, dile düşmek,⁶⁴ *Til et-*: Dedikodu yapmak, laf taşımak, *Tilin tuzlukga ur-*: Üzerine vazife olmayan şeyleri konuşmak, dedikodu etmek.

3.23. E. Uyg. Tü. Tört buluş; Tür. Tü. Dört bir taraf: Her taraf, bütün çevre, *Yedi iklim dört bucak*: Bütün dünya, her taraf, *Yedi mahalle*: Bütün çevre; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.24. E. Uyg. Tü. Tut-; Tür. Tü. Ayakta tut-: Yıkılmamasını, bozulmamasını, sürüp gitmesini sağlamak, *Çekidüzen ver- (üstüne başına, ortalığa)*: (Üstünü, başını, ortalığı) Dağınıklıktan, perişanlıktan kurtarıp düzgün, düzenli duruma getirmek, *Çekip çevir-*: 1) Bir yönetimi dağınıklıktan kurtarıp düzenli duruma getirmek 2) Bir kişiyi, bir işletmeyi gereksiz giderlerden kurtarıp düzgün, düzenli duruma getirmek, *Hüküm sür- (2)*: Bir şeyin güçlü varlığı sürüp gitmek; **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.25. E. Uyg. Tü. Uçuz bol-; Tür. Tü. Gözden düş-: Daha önce kendisine değer verenlerin sevgi ve güvenini yitirmek, *Yıldızı düşük*: Talihsiz, gözden düşmüş, **Kar.-Malk. Tü.'nde tespit edilemedi.**

3.26. E. Uyg. Tü. Yazuk teğir-/Yazukça tüş-; Tür. Tü. Günaha gir-: Davranışıyla, dince suç sayılan bir iş yapmak, *Günah işle-*: Dince suç sayılan bir iş yapmak; **Kar.-Malk. Tü. Başına at ur-**: Yanılmak, *Kak aş-*: Hatalı olmak, yanlış iş yapmak, suçlu olmak.

3.27. E. Uyg. Tü. Yüz körme-; Tür. Tü. Eksik olsun (2): Gereği yok, istemem, olmamasını yeğlerim, *Gözüm görmesin (Birini, bir şeyi)*: 1) Defolup gitsin, bana görünmesin, onu görmek istemiyorum 2) O şeyi uzaklaştırın, görmeye dayanamıyorum, *Siktir et (2)*: Kov, defet, *Siktirip git- (İstenmeyen kişi)*: Defolup gitmek (Terbiye dışı söz), *Şeytan görsün yüzünü*: Onu sevmiyor, hiç görmek istemiyorum; **Kar.-Malk. Tü. Ayrı kara-**: Görmeye dayanamamak, *Ayrı kör-*: Görmeye tahammül edememek, sevmemek.

4. İnceleme

PP'deki *adağa kir- 'tehlikeye atılmak'* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları olarak *peştamal ıslandı, ya devlet başa ya kuzgun leşe, ya herrü ya merrü*

⁵⁷ Tavkul, a.g.e., s. 112.

⁵⁸ Tavkul, a.g.e., s. 117.

⁵⁹ Tavkul, a.g.e., s. 345.

⁶⁰ Tavkul, a.g.e., s. 354.

⁶¹ Tavkul, a.g.e., s. 354.

⁶² Tavkul, a.g.e., s. 354.

⁶³ Tavkul, a.g.e., s. 385.

⁶⁴ Tavkul, a.g.e., s. 385.

deyimleri tespit edilmiştir. Bu deyimlerden ilkinde doğrudan tehlikeli bir işe girişilmesi, diğer ikisinde bu tehlikeli işin ya kötü biçimde ya da iyi biçimde sonuçlanması söz konusudur. Kar.Malk. Tü.'nde bu anlama gelen deyme rastlanmamıştır.

PP'deki *agruḫ bul-* deyimini Tür. Tü.'nde *yük ol-*, Kar.-Malk.Tü.'nde *sagüncü bol-* şeklindedir. 1. Yük, bagaj 2. Tasa, kaygı, yük⁶⁵ anlamındaki sagüncü sözcüğü. E.Tü.'deki sakınç '*düşünce, aşırı kaygılı düşünce, endişe*⁶⁶ sözünün Kar.Malk.Tü.'ndeki biçimi olmalıdır. Sözcüğün düşünce anlamından yola çıkarak dert, tasa anlamını kazandığı ve insan için derdin bir yük olması dolayısıyla yük anlamına geldiği söylenebilir. *Agruḫ bul-* deyimindeki *agruḫ* sözcüğü '*ağır nesne, ağır valiz*⁶⁷, '*yük, eziyet, sıkıntı*⁶⁸ anlamlarında olup sözcüğün yük anlamını kazanması yine aynı sebep ile ilişkili olmalıdır.

PP'deki *ayıḡ ögli* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları '*fena kalpli, gönlü kara, içi kan kuyusu*' olarak tespit edilmiştir. Eserdeki '*ayıḡ ögli*' ifadesi hem kötü düşünceli hem de kötü kalpli olarak yorumlanabilir. Bu deyim Tü. Tü.'ndeki anlamdaşlarında kötü düşünceye sahip olan kişinin gönlünün (kalbinin) kötü olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Yukarıdaki deyimlerden ilk ikisinde kötü düşüncelere sahip insanların gönüllerinin kötü olduğu '*fena*' ve '*kara*' sözleri ile belirtilmekte, üçüncü deyimde ise kötü düşünceli kimse için kan kuyusuna benzetilmektedir. Bu, insan bedeninin bir kuyuya, insana ait kötü düşüncelerin ise pis kana benzetilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Kar.-Malk. Tü.'nde kötü kalpli insanları tanımlamada kullanılan deyimler *aman innetli, aman kan, cüregi haram, içi tar, kara cürek, kir innetli, ters innetli ve tülkünü kuyruğu* olarak tespit edilmiştir. Bu deyimler kötü anlamına gelen sözcüklerin '*innet, kan, haram, cürek*' vb. sözcüklerle bir araya gelmesi sonucu oluşmuştur. Deyimlerin üçünde yer alan '*innet*' sözcüğü '*niyet*' sözünün Kar.-Malk. Tü.'ndeki biçimidir. Niyet ifade eden bu sözcüğe '*aman innetli, kir innetli, ters innetli*' deyimlerinde rastlanmaktadır. Hepsisi kötü düşünceli kimseyi karşılayan bu deyimlerin ilkinde kötü düşüncenin '*aman*' sözcüğüyle, ikincisinde '*kir*' sözcüğüyle, üçüncüsünde ise '*ters*' sözcüğüyle ifade edildiği görülmektedir. Aman, E. Tü. yaman '*kötü, fena*' sözcüğünün Kar.-Malk. Tü.'ndeki biçimidir. Kir '*kir, pislik, kirlilik*⁶⁹ ve ters '*ters, yanlış, düşmanca, zor, rahatsız*⁷⁰ sözcükleri Kar.-Malk. Tü.'nde E.Tü.'deki ses, biçim ve anlam özellikleriyle yer almaktadır. Aman (<yaman) sözcüğünün '*kan*' sözcüğüyle bir araya gelerek *aman kan* deyimini de oluşturduğu görülmektedir, Tür. Tü.'ndeki *çici kan kuyusu* deyiminde de kötülük, '*kan*' sözcüğüyle ifade edilmekteydi. Burada da kötü kimse, kötü kanlı olarak tanımlanmaktadır. Bu ifade Tür.Tü.'ndeki

⁶⁵ Tavkul, a.g.e., s. 325.

⁶⁶ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Prethirteenth Century Turkish*, Oxford University, Oxford 1972, s. 90.

⁶⁷ EDPT, 1972 : 90.

⁶⁸ K. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 2: agrıglan-anta. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1979, s. 74.

⁶⁹ EDPT, 1972 : 735.

⁷⁰ EDPT, 1972 : 553.

kanı bozuk 'soysuz' deyimini akıllara getirirse de o deyim anlam olarak daha farklıdır. Kar.-Malk. Tü.'nde kötü kalpli anlamına gelen iki deyim 'cürek', E.Tü. yürek 'kalp, cesur'⁷¹ sözcüğüyle oluşturulmuştur. Bunlardan *cüregi haram* deyimindeki 'haram' sözcüğü 'haram, kötü'⁷², *kara cürek* deyimindeki 'kara' ise 'siyah, kara'⁷³ anlamına gelir. Kar.-Malk. Tü.'ndeki *kara cürek* deyiminin Tür. Tü.'ndeki *gönlü kara* deymiyle aynı olduğu görülmektedir. Yalnızca ögelerin dizilişi ve birinde Tü. gönül (<E.Tü. köñül), diğerinde ise Tü. cürek (<E.Tü. yürek) sözcüklerinin seçilmesi fark oluşturmaktadır. *İçi tar* deyimindeki 'tar' sözcüğü 'güç durum, müşkül vaziyet, sıkıntı, zorluk'⁷⁴ anlamlarına gelmekte olup, sözcük E.Tü.'deki tar 'dar, sıkışık, hapsedilmiş'⁷⁵ sözcüğüdür. Tür. Tü.'nde de sıkıntılı hallerde "Bugün içim çok dar" denebiliyor. Ancak Kar.-Malk. Tü.'ndeki içi 'tar' sözcüğünün sıkıntının ötesinde kötülüğü ifade ettiği görülüyor. Bu deyimde de Tür. Tü.'ndeki *ichi kan kuyusu* deyiminde olduğu gibi insanın gönlü için 'iç' sözcüğünün kullanıldığına tanık oluyoruz. Kar.-Malk. Tü.'nde kötü kalpli kimseler için kullanılan bir diğer deyim ise *tülkünü kuyruğu*'dur. Deyime, 'tülkü' sözcüğünün sahip olduğu 1) Tilki 2) Kurnaz⁷⁶ anlamlarından yola çıkılarak olumsuz bir anlam kazandırıldığı görülüyor.

PP'deki *edgü kü at dört buluşda yadıl-* deyiminin Tür.Tü.'ndeki karşılıkları *ad al-, adı kulağına değ-, aldı yürüdü, alıp yürü-, Allah "yürü ya kulum" demiş, dillere destan ol-, parmakla gösteril-, yıldızı parla-* olarak tespit edilmiştir. E.Tü. kü 'söylenti, nam, şöret'⁷⁷, at 'ad, unvan, yüz akı, ün'⁷⁸, 'ad, lakap, unvan'⁷⁹ anlamlarına gelmektedir. E.Tü.de 'kü at', 'at kü' ve 'atlıg kü-lüg' ikilemelerine rastlanmaktadır. Vahit Türk, "Türkçede Ses-Şöhret İlişkisi" adlı makalesinde⁸⁰ Türkçede ses anlamında kullanılan bazı sözlerin, ilk yazılı metinlerden itibaren ün, şöret anlamlarıyla da kullanıldığını, sözcükteki bu anlam değişikliğinin öncelikle ses, daha sonra haber ve en sonunda da şöret sıralamasıyla olduğunu söylemektedir. Şöhret kavramının ses kavramı dışında başka kavramlarla da ilişkilendirildiğini, bu kavramlardan en yaygın olanının ad kavramı olduğunu belirtmekte, kişinin adının herhangi bir özelliğinden dolayı yayılmasıyla bu iki kavramın ilişkilendirildiğini ifade etmektedir.⁸¹ Sözü edilen makalede belirtildiği gibi, üçüncü bölümdeki sekiz deyimden ikisinde şöret ifadesi için 'ad' sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. İlk deyimde ün kazanmak, *ad al-* şeklinde ifade edilmiştir. *Adı kulağına değ-* deyiminde bir kimsenin şöret sahibi olması onun adının, bir başka deyişle şan ve şöreti-

⁷¹ EDPT, 1972 : 965.

⁷² Tavkul, a.g.e., s. 214.

⁷³ Tavkul, a.g.e., s. 242.

⁷⁴ Tavkul, a.g.e., s. 377.

⁷⁵ EDPT, 1972 : 528.

⁷⁶ Tavkul, a.g.e., s. 413.

⁷⁷ EDPT, 1972 : 686.

⁷⁸ EDPT, 1972 : 32.

⁷⁹ Röhrborn, 1988 : 247-248.

⁸⁰ V. Türk, *Türkçede Ses-Şöhret İlişkisi*, Kazakistan: IV. Halklararası Türkolojiye Kongresi, 13-14 Mamr, 2011.

⁸¹ Türk, a.g.e., s. 2-7.

nin kulağa gelmesi, duyulması şeklinde belirtilmiştir. *Alp yürüdü* deyiminde doğrudan ün sahibi olmak anlamı olmasa da, kendisine oldukça benzeyen *aldı yürüdü* deyiminin anlamı Aksoy tarafından 'Az zamanda çok ilerledi, büyük ün ya da para kazandı' şeklinde verildiği için bu deyim de listeye dahil edilmiştir. Allah "yürü ya kulum" demiş deyimi de doğrudan ün kazanmak anlamına sahip olmayıp deyim anlamında yer alan mesleğinde ilerlemek ifadesi ünün yayılması olarak düşünülmüştür. *Dillere destan ol-* deyiminde bir kimsenin adının olumlu anlamda dilden dile dolaşması, tıpkı destanların kişiden kişiye ulaşması gibi o kişinin adının da kişiler arasında aktarılması söz konusudur. *Parmakla gösteril-* deyiminde ün sahibi kişinin tanınmış olması sonucunda pek çok kişi arasından hemen seçilebileceği anlatılmaktadır. *Yıldızı parla-* deyiminde, kişinin talihinin, kısmetinin açılması o kişinin yıldızının parlaması şeklinde ifade edilmiştir. Kar.-Malk. Tü.'nde *edgü kü at dört buluşda yadıl-* deyimine eş, *atı beş tav elde aytil-, aytuvda aytilgan, Cavbermezni cangız tekesinley, tav bla teng bolgan* deyimleri tespit edilmiştir. *Atı beş tav elde aytil-* deyimindeki beş dağ köyü, Malkar, Holam, Bızıng, Çegem, Bashan adını taşıyan vadilerde yer alan eski Karaçay-Malkar köyleridir.⁸² Kişinin ün sahibi olması, adının bu yerlerde anılması ile ilişkilendirilmiştir. *Aytuvda aytilgan* deyimindeki aytuv sözcüğü 'hikaye, efsane, masal'⁸³ anlamında olup E.Tü. ayıt- 'sormak, bilgi almak, söylemek, rica etmek, incelemek'⁸⁴ köküne dayandığı açıktır. Deyimin ikinci ögesi olan 'aytilgan'da bu kök belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu deyim, Tür. Tü.'ndeki *dillere destan ol-* deymiyle aynı doğrultuda oluşturulmuştur. Burada destan yerine hikâye, efsane, masal türleri üzerinden benzetme yapılmıştır. *Cavbermezni cangız tekesinley* deyimindeki Cavbermez, Tavkul tarafından 'Yağvermez'⁸⁵ şeklinde bir kişi adı olarak aktarılmıştır. Cangız, E.Tü. yalnızuz-yalnızuz 'yalnız, tek başına' sözcüğüdür. Teke sözü de E.Tü.deki ses, şekil ve anlam özellikleriyle devam etmiştir: Teke (keçi).⁸⁶ Bu deyimde ün kazanmak, Cavbermez'in biricik tekesine benzetilmiştir. Cavbermez'in bu tekesinin herkes tarafından bilinmesi ile ün kavramı arasında ilgi kurulmuştur. *Tav bla teng bolgan* deyiminin *tav* (<E.Tü. tağ), *bla* (<E.Tü. birle), *teng* (= E.Tü. teng) 'eşit, denk', *bol-* (=E.Tü. bol-) sözcükleriyle oluşturulduğu görülmektedir. Bu deyim anlamı doğrudan ün kazanmak olmayıp itibarlı, şerefli, değerli anlamına gelmektedir. Bu deyimde sözü edilen kişi, eski Türk inanışında özel bir yere sahip olan ve insanlar tarafından saygı gören dağa benzetilmiştir. İtibar da ün ile ilgili olduğundan deyim listeye dahil edilmiştir.

PP'deki *edgü kü at dört buluşda yadıl-* deyiminin içinde ayrıca bir deyimden daha bahsedilmelidir. Bu da *dört buluş*'dur. Bu anlam Tür. Tü.nde *dört bir taraf, yedi iklim dört bucağ, yedi mahalle* deyimlerinde yaşamaktadır. Deyimlerin Türk kültüründe kutsal kabul edilen dört ve yedi sayılarıyla kurulduğu görülmektedir.

⁸² Tavkul, "Karaçay-Malkar Türkçesinde Deyimler", *Kırım, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, 1999, s. 23.

⁸³ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 105.

⁸⁴ Röhrborn, 1994 : 309-312.

⁸⁵ Tavkul, "Karaçay-Malkar Türkçesinde Deyimler", *Kırım, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, 1999, s. 27.

⁸⁶ A. Caferoğlu, *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 232.

PP'deki *edgü ögli* deyimini *ayığ ögli* deyiminin zıttıdır. Tür. Tü.'nde bu deyim in ifade ettiği anlam, *hayır sahibi*, *insan evladı* ve *iyi kalpli* deyimlerinde vardır. *Hayır sahibi*, insanlara iyilik yapan kimseler için kullanılan bir deyimdir. İnsan evladı deyiminden tam manasıyla insan olan kişinin iyi kalpli olması gerektiği çıkarılabilir. İyi kalpli ise kötü kalpli'nin zıttı olarak görülmekte, burada iyi düşünce ile iyi kalp arasında ilgi kurulmaktadır. *Edgü ögli* deyiminin Kar.-Malk. Tü.'ndeki yansımaları olarak *ak innet*, *aruv innetli*, *halal adam*, *halal köllü*, *tüz innetli* deyimleri tespit edilmiştir. *Ayığ ögli* deyiminde olumsuz bir sıfatla kullanılan *innet* sözcüğü burada olumlu anlam taşıyan '*ak*, *aruv*, *tüz*' sözcükleriyle kullanılmıştır. *Ak innet* deyiminin, *ak* (= E.Tü. *ak* '*yağmur bulutu*, *beyaz*, *uygun*'⁸⁷) sözcüğünün saflığı, temizliği temsil eden beyaz renginden yola çıkılarak iyilik anlamının ifade edildiği görülmektedir. *Aruv innetli* deyimindeki *aruv* (<E.Tü. *arığ* '*saf*, *temiz*, *kirsiz*'⁸⁸) sözündeki saflıktan yola çıkılarak deyimde iyilik anlamı kazandırılmıştır. *Tüz innetli* deyimini, *ayığ ögli* deyiminin Kar.-Malk. Tü.'ndeki anlamdaşı olan *ters innetlinin* zıttıdır. *Tüz* sözcüğü Kar.-Malk. Tü.'nde E.Tü.'deki ses, şekil ve anlam özellikleriyle yaşamaktadır: *Tüz* '*düz*, *pürüzsüz*'.⁸⁹ Deyimde, doğruluk, pürüzsüzlük ile iyilik arasında ilişki kurulmuştur. İyi kalpli olmayı ifade eden diğer iki deyim '*halal*' sözüyle oluşturulmuştur. Ar. *halal* sözü Kar.-Malk. Tü.'nde '*helal*, *temiz kalpli*'⁹⁰ anlamındadır. İyi kalpli kimse *halal adam* şeklinde betimlenmiştir. *Halal köllü* deyimindeki *köl*, E. Tü. köñül '*akıl*, *düşünce*, *gönül*'⁹¹ sözcüğünün Kar.-Malk. Tü.'ndeki biçimidir. *Ayığ ögli* deyiminin eş anlamlısı olan *kara cürek* deyiminde kalp için '*cürek*' sözü kullanılırken burada '*köl*' sözcüğü kullanılmıştır.

PP'deki *emgek emgen*- deyimini, ifade ettiği anlam bakımından Buddhist inanç sisteminde önemli bir yere sahip olup sık kullanılan bir deyimdir. Tür. Tü.'nde bu deyimdeki anlam, *alın teri* (*dök*-), *anası ağla*-, *anasından emdiği süt burnundan gel*-, *canını dişine tak*-, *dişini tırnağına tak*-, *dokuz doğur*-, *emek ver*- (*çek*-), *geceyi gündüze kat*-/ *gece gündüz deme*-, *göbeği çatla*-, *göz nuru dök*-, *güçlük çek*-, *ıknıp sıkın*-, *imanı gevre*-, *kanını su et*-, *kıçını* (*götünü*) *yırt*-, *menzili beygiri gibi koş*-, *pahalıya mal ol*- (*otur*-), *peşinde koş*- (*peşine düş*-), *saçını süpürge et*-, *vaktini al*- (*ye*-), *yumruğu derisine vur*- deyimlerinde bulunmaktadır. Emek kavramı, içinde sıkıntı ve güçlük de barındırdığından Tür. Tü.'nde sıkıntı ve güçlük ile ilgili deyimler de listeye dahil edilmiştir. Tür. Tü.'nde ve Kar.-Malk. Tü.'nde emek hakkındaki deyimlere bakıldığında, insan bedenine ait öğelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Tür. Tü.'ndeki deyimlerde; '*alın*, *can*, *diş*, *tırnak*, *göbek*, *göz*, *kıç*, *kan*, *saç*, *yumruk*, *deri*' sözcüklerine rastlanmaktadır. *Alın teri dök*- deyiminde bir iş için verilen uğraş *alın teri* ile ifade edilmiştir. *Anası ağla*- ve *anasından emdiği süt burnundan gel*- deyimlerinde girilen işin sıkıntısı '*anne*' üzerinden belirtilmiştir. *Canını*

⁸⁷ Röhrborn, 1979 : 77-78.

⁸⁸ Röhrborn, 1981 : 182.

⁸⁹ EDPT, 1972 : 571.

⁹⁰ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 212.

⁹¹ EDPT, 1972 : 731.

dişine tak- ve *dişini tırnağına tak-* deyimlerinde canla başla mücadele etmek, var gücüyle uğraşmak, ulaşmak istenen hedef için her şeyini ortaya koymak söz konusudur. Nitekim günlük hayatta bir işte kendi emeğiyle başarılı olmuş kişiler için '*Dişiyile tırnağıyla buraya geldi*' ifadesi kullanılır. *Dokuz doğur-, göbeği çatla-, güçlük çek-, ıkınıp sıkın-* deyimlerinde sıkıntı ve güçlük ön planda tutulan kavramlardır. *Emek ver- (çek-)* deyimini PP'deki *emek emgen-* deyiminden tam karşılığı olarak Tür. Tü.'nde bulunmaktadır. *Geceyi gündüze kat- / gece gündüz deme-* deyimleri ilk olarak Orhun Anıtları'nda '*tün udıma-, küntüz olurma-*' şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu iki deyimde de, gündüz çalışmak, gece dinlenmek için yaratılmasına rağmen, gece de tıpkı gündüzmüş gibi çalışıldığı, emek harcandığı ifade edilmektedir. *Göz nuru dök-* deyiminde harcanan emeğin özellikle göz ile yapılan bir emek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca '*göz nuru*' ifadesinin çok kıymetli durumlar, duygular için kullanıldığı bilinmektedir. Olup kişi için emek verdiği iş de aynı kıymette olacağından böyle bir benzetme yapılmış olmalıdır. *Kanını su et-, kıçını (götünü) yırt-, saçını süpürge et-, yumruğu derisine vur-* deyimlerinde yine insan vücuduna ait öğelerin kullanıldığı görülmektedir. *İmanı gevre-* deyiminde işin zorluğu, insanın en sağlam noktası olan imanının bile zedeleneyecek hale gelmesi ile ilişkilendirilmiştir. *Menzilci beygiri gibi koş-* deyiminde insan, menzilci beygirine benzetilmiştir. Menzilci; '*uzak yerlere menzil beygiriyle giden posta tatarı*'⁹²dir. İnsanın emek vermesi, postanın oradan oraya koşturması, işi için çaba göstermesine benzetilmiştir. *Pahalıya mal ol- (otur-)* deyiminde, emek harcanan işe ulaşmak pahalı şeylere sahip olmakla ifade edilmiştir. Ayrıca '*pahalı*' sözcüğünün zıttı olan '*uçuz*' sözünün E. Tü.'de '*kolay, saygıya değmeyen, değersiz*'⁹³ anlamlarını taşıdığı bilinmektedir. Sözcüğün '*kolay*' anlamı esas alındığında pahalı sözünün de '*zor*' anlamına geleceği tahmin edilebilir. *Peşinde koş-* deyiminde hedefe ulaşmak için verilen uğraş, bu yolda pes etmeyiş yansıtılmıştır. *Vaktini al-* deyiminde hedefe ulaşmanın süreç bakımından kısa olmadığı, söz konusu durum üzerinde insanın uzun bir süre uğraşması ön plana çıkarılmıştır. Kar.-Malk. Tü.'nde *emek emgen-* deyimini ile anlamca örtüşen birçok deyim bulunmaktadır: *Altı kınır bolub işle-, aman künlü bol-, it künlü kör-, iyne közünden çıkar-, kan-can sal-, kan-kazavat et-, kara emgek, kırkuncikden bol-, kıyını kir-, köl aşa-, köz avana et-, közleri kandan tol-, kulagın burnuna bayla-, kül-kömür aşa-, öpkesin-bavurun tök-, tört guppur bolub işle-*. Bu deyimlerden *kara emgek* deyiminde E.Tü. emgek sözcüğünün aynen korunduğu görülür. Tür. Tü.'nde olduğu gibi Kar.-Malk. Tü.'nde de bu deyim anlamdaşlarının insan bedenine ait öğelerle kurulması söz konusudur: Kan, köz, kulak, burun, öpke, bavur. Tür. Tü.'ndeki *kanını su et-* deyimini Kar.-Malk. Tü.'nde *kan-can sal-, kan-kazavat et-* şeklinde görülmektedir. Bu deyimlerde insanın emek verdiği şey uğruna kanını, canını bile ortaya koyabileceği ifade edilmektedir. Kişinin gözünün hep uğraştığı şey üzerinde olması *köz avana et-* deyimiyile belirtilmiştir. Göz ile kurulan bir başka deyim olan *közleri kandan tol-* deyiminde insanın emek sürecinde çektiği

⁹² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1370, Ankara 2005.

⁹³ *EDPT*, 1972 : 32.

sıkıntı sonucunda gözlerindeki akın bile kan rengine dönüşmesi, gözüne kan oturması ifade edilmektedir. *Kulagin burnuna bayla-* ve *öpkesin-bavurun tök-* deyimleri Tür. Tü.'ndeki *canını dişine tak-*, *dişini tırnağına tak-* deyimleriyle aynı doğrultuda, aynı mantıkla oluşturulmuştur. *Altı kınır bolub işle-* ve *tört guppur bolup işle-* deyimlerinde insanın çalışırken girdiği eğri büğrü hallerin, kambur duruşun altı ve dört sayılarıyla tasvir edildiği görülmektedir. Günlük kullanımda da çok uzun süre bir şey üzerinde özellikle oturarak çalışan kişiler için '*Kamburun çıkacak*' ifadesi kullanılır. *Aman künlü bol-*, *it künlü kör-* deyimlerinde bir işe ulaşmada sıkıntılı olan süreç, aman (<E.Tü. yaman) ve it (=E.Tü. it) sözcükleriyle ifade edilmiştir. Emek sürecinin zorluğu için kullanılan bir başka deyim *iyne közünden çıkar-* deyimidir. İğnedeki küçük delikten bir şey geçirmek nasıl zorsa ve dikkat gerektiriyorsa, üzerinde çalışılan durum da aynı şekilde zordur. *Kırkincikden bol-* deyimindeki kırkincik sözcüğü E. Tü. kırkın '*eziyet, işkence*'⁹⁴ sözünden türemiş olmalıdır. Bu deyimde bir şeyi yapmanın ya da yapmamanın o kişi için ıstıraba dönüşmesi söz konusudur. *Kıyını kir-* deyimindeki kıyın E.Tü.'de '*ceza, eziyet*'⁹⁵ anlamındayken Kar.-Malk. Tü.'nde '*emek*'⁹⁶ anlamındadır. *Köl aşı-* deyimindeki aş- fiili Kar.-Malk. Tü.'nde '*yemek*'⁹⁷ eylemini karşılar. E. Tü.'de de sözcüğün anlamlarından biri yemek yemektir. Deyim Tür. Tü.'ne aktarıldığında '*gönül yemek*' anlamına gelir. Bu ibare, Tür. Tü.'nde bir durum karşısında aşırı cesaret örneği gösteren kişiler için kullanılan '*yürek yemiş*' ibaresini akıllara getirir. Aş- fiiliyle kurulan bir başka deyim *kül-kömür aşı-*'tır. Sıkıntılı süreç kül, kömür yemek şeklinde ifade edilmiştir. İşin zorluğu, insanın elini bile yaklaştıramayacağı külü ve kömürü yiyecek duruma gelmesi ile ilişkilendirilmiştir.

Tür. Tü.'nde PP'deki *kan ögüz akit-* deyimine en yakın *kan gövdeyi götür-* deyimini tespit edilmiştir. *Kan ögüz akit-* deyiminde öldürülen insan kanının, nehirdeki su gibi çok fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu, Tür. Tü.'ndeki kan gölüne çevirmek ifadesiyle aynıdır. Ancak bu ifade Aksoy tarafından deyim olarak sayılmadığından *çalışmaya* dâhil edilmemiştir.

PP'deki *kınka tegin-* deyiminin ifade ettiği anlam Tür. Tü.'nde *ceza gör, cezaya çarptırıl-, hüküm giy-, hüküm ver-* deyimlerinde bulunmaktadır. Deyimler Ar. ceza ve hüküm sözcükleriyle oluşturulmuştur. Kar.-Malk. Tü.'nde *kınka tegin-* deyiminin anlamı; *ayubha tübe-*, *ayubha tübet-*, *ayıb sal-*, *azabha colukdur-*, *kara taşha tak-*, *tazir sal-*, *teşikli taşha tak-*, *tölev sal-* deyimlerinde bulunur. Bu deyimler; Ar. ayıb '1. *ayıp, ar, haya, yüzkarası* 2. *suç* 3. *kınama, ihtar, serzeniş* 4. *kusur, noksan, pürüz, eksiklik*'⁹⁸; Ar. azab '2. *ceza*'⁹⁹; Ar. tazir '*ceza*'¹⁰⁰ ve Tü. tölev '*ödeme*'¹⁰¹ sözcükleri etrafında şekillenmektedir. Ceza

⁹⁴ EDPT, 1972 : 654.

⁹⁵ EDPT, 1972 : 631.

⁹⁶ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 263.

⁹⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 92.

⁹⁸ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 100.

⁹⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁰⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 387.

¹⁰¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 406.

çekmek anlamındaki *kara taşha tak-* ve *teşikli taşha tak-* deyimlerinde ‘taş’ sözcüğü ortaktır.

PP’deki *kök teñri tapa ul-* ve *buzajusın itürmiş iñek teg ul-* deyimlerinde ul- ‘ulumak’ fiili ortak olarak kullanılmıştır. Bu deyimlerin Tür. Tü.’ndeki anlamdaşları olarak *aman Allah’ı göñe çık-*, *avaz avaz bağır-*, *direk direk bağır-* *sesi ayyuka çık-* deyimleri tespit edilmiştir. İlk deyim, E.Tü.deki gibi gök (< E.Tü. kök) sözcüğü ile, dördüncüsü ise Ar. ayyuk ‘1. göğün en yüksek yeri’¹⁰² sözcüğü ile kurulmuştur. Ul-, feryat ve yüksek sesle bağırmak anlamına geldiğinden *avaz avaz bağır-* ve *direk direk bağır-* deyimleri de söz konusu deyimle ilgili görülmüştür.

PP’deki *kök teñrike yoğla-* deyiminin Tür. Tü.’ndeki karşılıkları *arkasını sığa-*, *göğsü kabar-*, *göklere çıkar-*, *kılıcını arşa as-*’tır. Bunlar arasında *göklere çıkar-* deyimini E. Tü.’deki deyimle aynıdır. *Kılıcını arşa as-* deyiminde göğün Ar. karşılıklarından olan ‘arş *İslam inanişına göre göğün en yüksek katı*’¹⁰³ sözcüğünün kullanıldığı görülmüyor. Burada, övülen kişinin kahramanlık ve başarı simgesi olan kılıcını en üst noktaya asması söz konusudur. *Arkasını sığa-* deyimine bakıldığında, gerçekten de takdir edilen kişinin sırtının sıvazlandığı bilinmektedir. *Göğsü kabar-* deyiminde övünme sonucunda gururun okşanması, bütün duyguları barındıran kalbin (göğsün) kabarması olarak betimlenmiştir. Kar.-Malk. Tü.’nde *kök teñrike yoğla-* deyiminin *agirık atha mindir-*, *ak atha mindir-*, *tişleri tüşgünçü makta-* olmak üzere üç anlamdaşı tespit edilmiştir. Bunların ilk ikisinde at sözcüğü ortak olarak kullanılmıştır. *Agirık at* ‘*üzerinde bütün koşum takımları olan at*’¹⁰⁴’tır. Sıradan bir at değildir. Ak at da aynı şekilde değerli görülen türdür. Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan atın, insanları övmek için oluşturulan deyimlerde yer alması kültürel bir etkidir. *Tişleri tüşgünçü makta-* deyiminde, öven kişinin ancak ağzındaki dişlerinin dökülmesi halinde konuşamayıp o kişiyi övmekten vazgececeği ifade edilmektedir.

PP’deki *köñli bol-* deyiminin Tür. Tü.’ndeki karşılıkları olan *gönlü ol-*, *gönlünü et-*, *gönlünü gör-*, *gönlünü (hatırını) hoş et-*, *gönlü yap-* deyimlerinde yine gönül (<E. Tü. köñül) sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Kar.-Malk. Tü.’nde bu deyimle anlamca örtüşen bir deyim tespit edilememiştir.

PP’deki *köñül ber-/birt-* deyiminin anlamı Tür. Tü.’nde *diliyle sok-*, *gönlü (kalp) kır-* (*yık-*), *kalbini (gönlünü, hatırını) kır-* deyimlerinde bulunmaktadır. İncitmek anlamındaki deyimlerin karşılıkları gönül, kalp ve hatır sözcükleriyle oluşturulmuştur. *Diliyle sok-* deyiminde diğerlerinden farklı olarak, incitme eylemi söz ile yapılmaktadır. Kar.-Malk. Tü.’ndeki *cavuruna katıl-* deyiminin anlamı E. Tü. *köñül bert-/birt-* deymiyle örtüşmektedir. Cavur ‘*atın sırtında meydana gelen yara*’¹⁰⁵, katıl- ‘1. Saldırmak 2. Dokunmak, değmek’¹⁰⁶ anlamında olup bu deyim Tür. Tü.’ndeki *yarasını deş-* deyimine benzediği

¹⁰² TS, 2005 : 165.

¹⁰³ TS, 2005: 124.

¹⁰⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁰⁵ Tavkul, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁰⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 248.

görülmektedir. Ancak *yarasını deş-* deymi bir acıyı, üzüntüyü hatırlatmak anlamındadır. *Cavuruna katıl-* deymi ise incitme, kalp kırma karşılığında kullanılmıştır.

PP'deki *könül bir-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki anlamdaşları *abayı yak-*, *deli divane ol-* (*divane ol-*), *divanesi (delisi) ol-*, *gönlü ak-*, *gönlü iliş-* (*takıl-*), *gönül çek-*, *gönül kaptır-/gönlü çelin-*, *gönül ver-/gönül bağla-*, *merak getir-*, *yanıp tutuş-*tır. Hepsi birine sevgi duymak anlamında kullanılan bu deyimler çoğunlukla *gönül* sözcüğüyle oluşturulmuştur. *Abayı yak-* deyimindeki aba '1. Yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş 2. Bu kumaştan yapılan yakasız ve uzun üstlük 3. sf. Bu kumaştan yapılan 4. esk. Bu kumaştan yapılan ve dervişlerce giyilen hırka 5. Kepenek (I)'.¹⁰⁷ anlamlarını taşır. Bu deyimde birini sevmek, kişinin üstündeki hırka yanmış olmasına rağmen onu hissedemeyecek kadar büyük bir aşk içinde olması ve akli dengesinin de bu aşk dolayısıyla zarar görmesi şeklinde ifade edilmiştir. Sözcüğün dördüncü anlamı dikkate alındığında bu aşkın maddi aşktan öte manevi aşk, Allah aşkı olduğu düşünülebilir ve deyim bu doğrultuda yorumlanabilir. *Delî divane ol-* (*divane ol-*) ve *divanesi (delisi) ol-* deyimlerinde aşırı sevgi, '*delî, divane*' sözcükleriyle ifade edilmiştir. *Merak getir-* deyimindeki sevgi ifadesi, sevilen kişinin her an düşünülmesi, ona karşı sürekli bir merak duygusu içinde olunuşu ile açıklanabilir. *Yanıp tutuş-* deyiminde, aşk duygusu ateş kavramıyla ilişkili görülmüştür.

PP'deki *könül yirin-* deymi Tür. Tü.'ndeki *hatır (gönlü) kal-* deyimleriyle uyuşmaktadır. Bu deyim Kar.-Malk. Tü.'ndeki anlamdaşları; *cüregi sın-*, *dıgılına katıl-*, *kölü sın-*, *kölüne tiy-*tır. Deyimler, Tü. '*cürek, köl, dıgıl*' sözcüklerinden meydana gelmiştir. Kar.-Malk. Tü. Sözlüğü'nde *dıgıl* sözcüğü madde başı olarak bulunmamaktadır. Bu sözcük Tür.Tü. ağızlarında '1. Her şeyin ufağı, küçüğü. 2. Elma, domates gibi şeylerin küçüğü. 3. Tane. 4. Pişmiş mısır tanesi, dan.' olarak geçmektedir.

PP'deki *könülçe ve gönüllüğü* deyimlerinin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları olan *gönlüne göre, gönül hoşluğu ile (rızasıyla), hatır için, kalbine göre* deyimlerinin *gönül*, *hatır* ve *kalp* ile oluşturulduğu görülmekte olup bu deyimlerin hepsinde bir şeyin içten gelerek yapılması söz konusudur.

PP'deki *könülke yek sakınçı kir-* deymi Tür. Tü.'ndeki *şeytan diyor ki, şeytan dürt-*, *şeytana uy-* deyimleriyle anlamca örtüşmektedir. Bu deyimlerin hepsinde '*yek*' sözcüğü yerine Far. şeytân sözcüğü kullanılmıştır. Her şey yolunda giderken birden kötülük yapma isteğinin şeytan tarafından verildiğine inanılmaktadır.

PP'deki *kurug bol-* deyiminin Tür. Tü.'nde pek çok karşılığı bulunmaktadır: *Dağarcıkta bir şey kalma-*, *dibi görün-*, *dibine darı ek-*, *duman et-*, *duman ol-* (2), *el elde baş başta, elde avuçta bir şey kalma-/ sıfırı tüket-*, *gavur et-*, *güme git-* (2), *har vurup harman savur-*, *keseinin dibi görün-*, *kökünü kurut-/ köküne kibrit suyu dök-*, *oğlan aldı (yedi) oyuna gitti, suyunu çek-* (2), *yere bat-* (1), *yerinde yeller es-*. Bir şeyin tükenmesini ifade eden bu deyimlerden üçü '*dip*'

¹⁰⁷ TS, 2005 : 1.

sözcüğüyle oluşturulmuştur. *Dibi görün-, dibine darı ek-, kesenin dibi görün-* deyimlerinde, bir şeyin tükenmesi ile içi dolu olan bir nesnenin boşalması ilişkilendirilmiştir. *Duman et-* ve *duman ol-* deyimlerinde var olan şeyin tükenmesi, bir şeyin yandıktan sonra duman haline gelip bir süre sonra gözden kaybolmasıyla ilişkilendirilmiştir. *Dağarcıkta bir şey kalma-* deyimindeki dağarcık sözcüğü '1. Meşin torba' anlamında olup içi dolu olan torbanın boşalması ile tükenmek arasında ilgi kurulmuştur. *El elde baş başta, elde avuçta bir şey kalma-* deyimlerinde daha önceleri kişinin elinde bulunan varlığı yitirmesi bu şekilde ifade edilmiştir. *Sfırın tüket-* deyiminde kişinin elinde bir kuruş bile kalmayacak kadar malını harcaması sıfır rakamıyla anlatılmıştır. *Gavur et-* deyiminde, 'gavur' sözcüğünün tercih edilmesi gavurların işe yaramaz, boş kimseler olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olabilir. *Güme git-* deyimindeki güm sözcüğü 'derinden ve patlayıcı yankılı gürültü'¹⁰⁸ anlamına gelmekte olup, bir şeyin ortadan kaybolması tükenmesi için bu sözcüğün tercih edilmesi, bir patlamanın ardından ortada hiçbir şey kalmaması ile ilgilidir. *Har vurup harman savur-* deyiminde malın gereksiz yere harcanması ön plandadır. Buradaki har sözcüğü 'sıcak, kızgın, yakıcı'¹⁰⁹ anlamında olup, har vur- ifadesi ateşe vermek anlamına gelmektedir. Bir şeyin tükenmesi, harmanın ateşe verilerek her şeyin dağılması, yanıp kül olması şeklinde anlatılmıştır. *Kökünü kurut-* ve *köküne kibrit suyu dök-* deyimlerinde, kök sözcüğü ortak olarak kullanılmıştır. Bir şeyin kökü onun aslıdır, kökü zarar gören şey sağlıklı olmaz. *Kökünü kurut-* deyimindeki tükenmek ifadesi, bir bitkinin sulanmadığı takdirde büyümeyip bir süre sonra ölmesi ile benzetilmiş olmalıdır. *Köküne kibrit suyu dök-* deyiminde bir şeyin ortadan kalkması, temelinin yakılması ile ifade edilmiştir. *Oğlan aldı (yedi) oyuna gitti* deyimindeki tükenmek anlamı, bir babanın sahip olduğu varlığın oğlu tarafından çar çur edilmesi olarak gösterilmiştir. *Suyunu çek-* deyiminde tükenmek kavramı, suluyken bereketli olan bir yemeğin suyunu çektikten sonra azıcık kalması ile ilişkilendirilmiştir. *Yere bat-* deyiminde yerin altında bulunan nesnenin görülmeyecek durumda olması yani yok olması tükenmek anlamında kullanılmıştır. *Yerinde yeller es-* deyiminde, yelin nesnelere sağa sola savurması sonucunda ortada bir şey kalmaması tükenmek eylemine karşılık gelmektedir. Kar.-Malk.Tü.'nde *ku-ruğ bol-* deyimini için *artın et-* ve *bardan çok bol-* deyimleri kullanılmıştır. *Artın et-* deyimindeki art, E.Tü. art 'ense, sırt, dağın sırtı, sıradağ'¹¹⁰ sözcüğü olup deyim bir şeyin arkasını yani devamını sona erdirmek anlamındadır. *Bardan çok bol-* deyimindeki bar sözcüğü E. Tü. bar, çok sözcüğü ise E.Tü. yok sözcüğü olup var olan bir şeyin ortadan kalkması bu sözcüklerle ifade edilmiştir.

PP'deki *küvrüg tokt-* deyimini bir şeyi duyurmak anlamına gelmektedir. Tür. Tü.'nde başka bir çalgı olan tambura ile aynı ifadenin verildiği görülmektedir: *Ağız tamburası çal-*. Ayrıca Tür. Tü.'nde davul çalmak eylemi, gerçek anlamının yanı sıra bir şeyi duyurmak için de kullanılır.

¹⁰⁸ TS, 2005 : 807.

¹⁰⁹ TS, 2005 : 845.

¹¹⁰ EDPT, 1972 : 200; Röhrborn 1981 : 204-205.

PP'deki *neglük toğdum men* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *anasından doğduğuna pişman, doğduğuna pişman, anasından doğduğuna pişman et'* tir. Deyimlerin üçünde de kişinin hayattaki mutsuzluğundan ötürü yaşama karşı isyan ve şikâyeti söz konusudur. PP'deki *neglük toğdum men* deyimindeki *neglük* ifadesi de ayrı bir deyim olarak düşünülmelidir. Tü. Tü.'nde *ne dedim de, ne demeye, ne diye* deyimleri anlam bakımından *neglük* ile tamamen örtüşmektedir.

Evlattan saymamak, reddetmek, yok saymak vb. anlamlar ifade eden PP'deki *oğul kızka sanma-* deyiminin Tür. Tü.'nde pek çok karşılığı bulunmaktadır: *Adamdan say-/adam yerine koy-, aforoz et-, ayağının pabucunu başına giy- (2), defterden sil-, dirsek çevir-, esamisi okunma-, ... gözüyle bak-, hesaba alma-, hesabı kes-, hiçe say-, iska geç-, kale alma-, metelik verme-, selamı sabahı kes-, siktir et, vız gel-, yabana at-, yüz çevir-*. Burada listeye dahil ettiğimiz deyimler arasında yalnızca *adamdan say-* ve *adam yerine koy-* deyimleri olumludur. PP'deki deyimde de *san-* fiili anlam bakımından olumlu olup *'-ma'* olumsuzluk eki ile olumsuz anlama gelmiştir. *Oğul kızka sanma-* deyimindeki *'oğul kız'* ifadesinin Tür. Tü.'ndeki deyimlerde *'adam, insan'* sözcükleriyle ifade edildiği görülmektedir. *Adamdan say-* ve *adam yerine koy-* deyimleri olumsuzluk eki ile birlikte düşünüldüğünde PP'deki deyim anlamca ve biçimce en yakın deyimlerdir. *Aforoz et-* deyiminde geçen Rum. *aforoz '2. mec. Darlıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama'*¹¹¹ anlamına gelip deyimde biriyle ilişkinin kesilmesi bu şekilde ifade edilmiştir. *Ayağının pabucunu başına giy-* deyiminde, ayak ve baş sözcüklerindeki üstünlük/aşağılık hiyerarşisinden yola çıkılarak, söz konusu kişinin ayaklar altında kalacak değersizlikte olmasına rağmen baş üstünde taşınması söz konusudur. *Defterden sil-* deyiminde defter sözcüğü insan hayatına benzetilmiş, istenmeyen kişinin hayattan çıkarılması defterden silinmesi olarak ifade edilmiştir. *Dirsek çevir-* deyiminde dirsek sözcüğünün tercih edilmesinin nedeni dirseğin kolun arka kısmında bulunması olup kişiye sırtını dönmek anlamına gelmektedir. *Yüz çevir-* deyimi de aynı mantıkla oluşturulmuştur. *Esamisi okunma-* deyiminde yer alan Ar. *esâme* sözcüğü *'adlar, isimler'*¹¹² anlamında olup ilişki kesilen kişinin artık adının bile anılmayacağı anlamına gelmektedir. *...gözüyle bak-* deyiminin olumsuzluk eki almış biçimi söz konusu deyim anlamını ifade etmektedir. *Hesaba alma-* ve *hesabı kes-* deyimlerindeki hesap sözcüğü ilişki anlamında kullanılıp ilişkinin kesilmesi bu şekilde dile getirilmiştir. *Hiçe say-* deyiminde kişinin yok sayılması *'hiç'* sözcüğüyle belirtilmiştir. *Iska geç-* deyiminde yok saymak anlamı *ıska '1. Üzerinde durmama, önem vermeme'*¹¹³ sözcüğüyle verilmiştir. *Metelik verme-* deyiminde kişinin değersizliğinin metelik *'2. mec. Çok az para'*¹¹⁴ sözcüğüyle belirtildiği görülmektedir. *Siktir et*, argo bir deyim olup *'umursama!'* anlamı taşır. *Vız gel-* ya da *vız gelip tırs git-*,

¹¹¹ TS, 2005 : 26.

¹¹² TS, 2005 : 648.

¹¹³ TS, 2005 : 915.

¹¹⁴ TS, 2005 : 1381.

deyimlerindeki vız sözcüğü 'böcek uçarken veya atılan bir şey hızla geçerken çıkan ses'¹¹⁵ anlamında olup umursamama, görmezden gelme ifadesi böceğin hemen uçup gitmesi ile ilgili olabilir. *Yabana at-* deyimindeki görmezden gelme, yok sayma anlamı, yaban sözcüğünün anlamları değerlendirildiğinde, bir kimseyi ıssız bir yere bırakmak ya da el saymak anlamlarıyla örtüşmektedir. *Oğul kızka sanma-* deyimini Kar.-Malk. Tü.'ndeki *adamga terge-*, *bağır şayga da sanama-*, *buçhagına teng etme-*, *bw kulagina ayaz kakgança*, *cugutur kulagina cel kakgança*, *çöb üz-*, *haram et-*, *kol sırtından kara-*, *kulak tikme-*, *kulakga kırav kakgança*, *ortanı üz-*, *sırt bur-*, *sıysız kör-*, *tükge da körme-* deyimlerine karşılık gelmektedir. Bu deyimlerden *sırt bur-*, Tür. Tü.'ndeki *dirsek çevir-* ve *yüz çevir-* deyimleriyle aynı olup onlardan farklı olarak 'sırt' sözcüğü ile oluşturulmuştur. *Adamga terge-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki *adamdan say-*, *adam yerine koy-* deyimleriyle aynı olduğu, onlardaki gibi burada da olumsuzluk eki aldığı *oğul kızka sanma-* deyimini ile aynı anlama geldiği söylenebilir. *Bağır şayga da sanama-* deyimindeki bağır 'bakır'¹¹⁶, kapek 'Rus parası, kopek'¹¹⁷ anlamlarında olup, kişiye değer verilmemesi para ile ilişkilendirilmiştir. Bu deyim, Tür. Tü.'ndeki *metelik verme-* deyimine benzemektedir. *Buçhagına teng etme-* deyiminde kişinin ayaklar altında olmaya, pantolonun paçası gibi yerlerde sürünmeye layık olduğu ifade edilmektedir. *Bw kulagina ayaz kakgança ve cugutur kulagina cel kakgança* deyimlerindeki ifadede, geyiğin rüzgârın esmesinden rahatsız olmaması, rüzgâra aldırması ile söz konusu kişiye aldırma, o kişiyi önemsememe arasında ilişki kurulmuştur. *Kulakga kırav kakgança* deyiminde de aynı mantık söz konusudur. *Çöb üz-* ve *ortanı üz-* deyimlerinde ilişkinin kesilmesi üz- fiili ile belirtilmiştir. *Haram et-* deyiminin PP'deki *oğul kızka sanma-* deyimine anlam açısından aynı olduğu görülmektedir. İkisinde de evlattan saymamak anlamı vardır. *Kol sırtından kara-*, *kulak tikme-*, *kulakga kırav kakgança* deyimlerinde insan bedenine ait öğeler kullanılmıştır. *Sırt bur-* deyimini de bunlardan biri olup yukarıda açıklanmıştır. Çağdaş lehçelerin bazılarında el anlamında kullanılan 'kol' sözcüğüyle kurulan *kol sırtından bak-* deyiminde elinin tersinden bakmak, umursamamak anlamında kullanılmıştır. *Kulak tik-* deyiminin yalnızca olumsuzluk eki almış şekli söz konusu deyimle anlamca örtüşmektedir. *Sıysız kör-* deyimindeki sıysız 'ahlaksız, şerefsiz, edepsiz, haysiyetsiz, prestijsiz, değersiz, aşağılık'¹¹⁸ anlamlarına gelen sıysız sözünün değersiz anlamıyla kullanıldığı bellidir. *Tükge da körme-* deyimindeki tük E.Tü. tük 'tüy'¹¹⁹ sözcüğü olup bu deyimde, söz konusu kişinin bir tüy kadar bile değeri olmadığı ifade edilmektedir.

PP'deki *tiliğe kırk-* ve *tilke kir-* deyimleri genel olarak olumsuz bir anlama sahip olmakla birlikte bir konunun insanlar arasında konuşulması şeklinde de yorumlanabilir. Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *ağızdan ağıza*, *ağızlara sakız*

¹¹⁵ TS, 2005 : 2091.

¹¹⁶ Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2000, s. 108.

¹¹⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 242.

¹¹⁸ Tavkul, *a.g.e.*, s. 346.

¹¹⁹ EDPT, 1972 : 433.

ol-, ağızından düşürme-, altın adı pul oldu kız adı dul oldu, altın adını bakır et-, bir paralık ol-, dil uzat-, dilden dile dolaş-, dile (dillere) düş-, dile gel- (1), dile getir- (1), dile ver-, diline dola-, dillerde dolaş- (gez-), iki paralık et-, küçük düş-, lakırdı (laf) taşı-, laf et-, sağır sultan bile duydu, söz çık-, söz gel-, söz ol-, tefe koy-, yıldızı sön-¹²⁰tir. Edgü kü at tört buluğda yadıl- deyiminde itibar kazanmak anlamına gelen deyimler de söz konusu deyimle ilgili görüldüğü gibi burada da itibar kaybetmek anlamındaki deyimler *tiliğe kırk-* ve *tilke kir-* deyimleriyle ilgili görülmüştür. Yukarıda E. Tü.'deki biçiminde olduğu gibi çoğunlukla dil (<E. Tü. til) sözcüğüyle kurulan deyimler bulunmakla birlikte, Tü. söz (=E. Tü. söz), ağız (<E. Tü. ağız) ve Far. lāf sözcükleri ile oluşturulan deyimler de vardır. *Ağızdan ağıza, ağızlara sakız ol-, ağızından düşürme-, dil uzat-, dilden dile dolaş-, dile (dillere) düş-, dile gel- (1), dile getir- (1), dile ver-, dilinde dola-, dillerde dolaş- (gez-), lakırdı (laf) taşı-, laf et-, sağır sultan bile duydu, söz çık-, söz gel-, söz ol-, tefe koy-* deyimlerinde bir konunun halk arasında konuşulması, yayılması anlatılır. *Altın adı pul oldu kız adı dul oldu, altın adını bakır et-, bir paralık ol-, iki paralık et-, küçük düş-, yıldızı sön-* deyimleri ise itibarın azalması anlamına gelmektedir. *Küçük düş-* ve *yıldızı sön-* dışındaki deyimlerde itibar kaybı, para ve bakır madeniyle benzetmeli olarak ifade edilmiştir. Birinci ve ikinci deyimde kişinin itibar kaybetmesi, altından bakır seviyesine düşmesi olarak anlatılmıştır. *Bir paralık ol-* ve *iki paralık et-* deyimlerinde değer kaybı, az miktarda paraya benzetilmiştir. Daha önceki paragraflarda *edgü kü at tört buluğda yadıl-* deyiminin anlamdaşlarından biri olarak açıklanan *yıldızı parla-* deyimini itibarın artması anlamına gelirken, *yıldız düş-* deyimini ise itibarın azalması anlamına gelmektedir. *Sağır sultan bile duydu* deyiminde bir konunun herkes tarafından duyulması, normal şartlarda duyma yetisine sahip olmayan sağır sultanın bile duyması şeklinde anlatılmıştır. *Tefe koy-* deyiminde bu anlam bir çalgının sesinin yayılması ile ilişkilendirilmiştir. Kar.-Malk. Tü.'nde *tiliğe kırk-* ve *tilke kir-* deyimlerinin karşılığı *at-bet al-, at-bet ata-, atlı-betli bol-, atlı-betli et-, avuzga tüş-, başın sözge kaldır-, boş til, el bedişlik bol-, it avzuna salmazlık bol-, it avzuna salmazlık bol-, kulagin kızdır-, sıyı sın-, söz çürüt-, söz et-, sözge kal-, suvutmay cetdir-, tavruh bol-, tavruhha kal-, til et-, tilin tuzlukga ur-* olarak tespit edilmiştir. Bunlardan *avuzga tüş-, söz çürüt-, söz et-, sözge kal-, til et-, tilin tuzlukga ur-* deyimlerinin Tür. Tü.'ndeki gibi avuz (=Tür. Tü. ağız), söz ve til (=Tür. Tü. dil) sözcükleriyle oluşturulduğu görülmektedir. *Tavruh bol-* ve *tavruhha kal-* deyimlerinde tavruh 'hikaye, menkıbe, efsane'¹²⁰ anlamında olup, efsanelerin, hikâyelerin kişiden kişiye aktarılması ile birisi hakkındaki söylentilerin halk arasında yayılması arasında benzerlik kurulmuştur. Tür. Tü.'ndeki *dile düş-* deyimini Kar.-Malk.Tü.'nde *avuzga tüş-* olarak yer almaktadır. *Başın sözge kaldır-* deyiminde kişinin dikkatinin etrafa yönelmesiyle ya da uyandığı andan itibaren kendi ile ilgili dedikoduları duyması söz konusudur. *Kulagin kızdır-* deyimini Tür. Tü.'ndeki *kulağını çınlat-* deyimini andırmaktadır. Tür. Tü.'nde kulağı çınlayan kişinin dedikodusunun yapıldığı düşünülürken, Kar.-Malk. Tü.'nde de kulağı kızaran kişi için aynı

¹²⁰ Tavkul, a.g.e., s. 385.

şey düşünülüyor olmalıdır. Bunlar dışında listede bulunan deyimler itibarın azalması, zedelenmesi anlamını taşımaktadır. *At-bet al-*, *at-bet ata-*, *atlı-betli bol-*, *atlı-betli et-* deyimlerindeki 'bet' sözcüğü Far. bed ile ilgili olmalıdır. Bet sözcüğü Kar.-Malk. Tü.nde dört farklı anlam taşımaktadır: '*Yüz, şeref, yamaç, renk*'.¹²¹ Ancak bu anlamlar olumsuz olmadığından buradaki bet sözcüğünün Far. bed '*kötü, çirkin, tuhaf*'¹²² sözcüğüyle ilgili olduğu düşünülmelidir. *El be-dişli bol-*, elaleme, millete rezil olmak anlamındadır. *İt avzuna salmazlık bol-* deyiminde sözü edilen kişinin köpeğin bile ağzına almayacağı kadar aşağılık bir kimse olması anlatılmaktadır. *Suvutmay cetdir-* deyiminde, birinden duyduğu bir şeyi hiç bekletmeden başkasına ileten kişinin haberi bekletmemesi, yemeğin sıcak haline benzetilmiştir. *suvut-* (< E. Tü. soğit-).

PP'de bir şeyin devamlılığının sağlanması anlamındaki *tut-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *ayakta tut-*, *çekidüzen ver-*, *çekip çevir-*, *hüküm sür-* olarak tespit edilmiştir. *Tut-* deyiminin Tür. Tü.'nde tespit edilen en yakın anlamdaşı *ayakta tut-*'tır. Bir şeyin yıkılmaması, çökmemesi, ayakta kalmak şeklinde belirtilmiştir. Bir şeyi düzenli hale getirmek anlamındaki deyimlerin de *tut-* deymi ile ilgili olduğu düşünüldüğünden *çekidüzen ver-*, *çekip çevir-* deyimleri listeye dahil edilmiştir. Bir diğer deyim olan *hüküm sür-* ise bir şeyin geçerliliğinin devam etmesi anlamındadır.

PP'deki *uçuz bol-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *gözden düş-* ve *yıldızı düşük* olarak tespit edilmiştir. *Uçuz bol-*, değerini kaybetmek, önceki konumundan düşük seviyeye geçmek olarak yorumlanabilir. *Gözden düş-* deyiminde önceden gözde olan, beğenilen kişinin artık beğenilmemesi anlatılmaktadır. *Yıldızı düşük* deymi ise bir kimsenin kısmetinin bağlı olması anlamında olup bu kişiler aynı zamanda talihsiz ve eski değerini yitirmiş kişiler olarak da kabul edilir.

PP'deki *yazuk tegin-* ve *yazukka tüş-* deyimleri günaha girmek, hata etmek anlamlarında olup Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *günaha gir-* ve *günah işle-* deyimleridir. Kar.-Malk. Tü.'nde *başına at ur-* ve *kak aşa-* deyimlerinin yanlışlık hata etmek anlamında kullanıldığı görülmektedir. *Kak aşa-* deyimindeki *kak* '*Kaf-kasyalılara özgü yemeklerden; mısır unundan yapılan bir tür lapa*'¹²³ anlamında olup hata etmek bu lapayı yemeye benzetilmiştir. Bir yemeğin lapa olması hazırlama aşamasında birtakım yanlışlıklardan kaynaklanmış olmalıdır. Bu deyme hata etmek anlamının böyle bir benzetme ile kazandırıldığı görülmektedir.

PP'deki *yüz körme-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılıkları *eksik olsun (2)*, *gözüm görmesin*, *siktir et*, *siktirip git-*, *şeytan görsün yüzünü* deyimleridir. *Eksik olsun (2)* deyiminde söz konusu kişinin olmaması istenmektedir. *Gözüm görmesin* deyiminde bu deyme muhatap olan kişinin gözün görebileceği alandan uzak olması arzu edilmektedir. *Siktir et* ve *siktirip git-* deyimleri argo deyimler olup istenmeyen kişiyi def etmek, kovmak için kullanılır. *Şeytan görsün yüzünü* deyiminde ise, sözü edilen kişinin kötü bir varlık olan şeytanla yüz yüze gelmesi ve belki de şeytan tarafından kendisine kötülük gelmesi umulmaktadır. Kar.-Malk.

¹²¹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 119-120.

¹²² TS, 2005 : 231.

¹²³ Tavkul, *a.g.e.*, s. 236.

Tü.'ndeki *ayrı kara-* ve *ayrı kör-* deyimleri *yüz körme-* deyimleriyle anlamca örtüşmektedir. Ayrı '2. *zıt, karşıt, birbirine uymayan*'¹²⁴ sözcüğü ile *kara-* E. Tü. *çara-* 'bakmak' ve *kör-* E. Tü. *kör-* 'görmek, tecrübe etmek, itaat etmek, emin olmak'¹²⁵ eylemleriyle oluşturulan deyimlerde, birinin duygu bakımından karşısında olmak, onu sevmemek, onu görmeye tahammül edememek söz konusudur.

PP'deki *adağa kir-*, *avad(a)nkı yinçü monçuğ teg közdeki (karaçuğ teg) sev-*, *erdini teg*, *humaru sav kod-*, *çaşım kutı* ve *tamuluğ bol-* deyimlerine Aksoy'un ve Tavkul'un çalışmalarında rastlanmamıştır.

Değerlendirme - Sonuç

Bu çalışmada, PP'deki deyimlerin Tür. Tü. ve Kar. Malk-. Tü.'ndeki anlamdaşları üzerinde durulmuş olup çalışma sonucunda Eski Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesi'nde kullanılan deyimler arasında ses, şekil ve anlam bakımından birçok benzerlik bulunduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen deyimler kimi zaman tek sözcükten oluşurken kimi zaman da sözcük sayısı beşe kadar çıkmıştır. Deyimler; isim+isim, isim+fiil, fiil+fiil şeklinde oluşturulmuştur. Ancak çalışmanın kapsamı gereği, deyimler şekil bakımından incelenmemiştir.

Sözü edilen lehçelerde, deyimler oluşturulurken seçilen sözcüklerin, bu sözcüklerin diğer sözcüklerle olan anlam ilişkisinin ve deyimlerin kurulma mantığının ortak olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin; E. Tü. *ayığ ögli* deymi, Tür. Tü.nde *gönlü kara*, Kar.-Malk. Tü.'nde *kara cürek* şeklindedir. Bu iki deyimde kötü anlamında *kara* sözcüğünün kullanıldığı, kalp anlamında da birinde Tü. gönül, diğerinde ise Tü. yürek sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bir başka örnek olarak, E. Tü. *emgek emgen-* deyiminin Tür. Tü.nde anlamdaşlarından *dişini tırnağına tak-* ile Kar.-Malk. Tü.'ndeki anlamdaşlarından *kulagın burnuna bayla-* deyimlerinin ikisinde de iş için verilen emeğin, insan bedenine ait iki ögenin, organın bir arada çalışmasıyla anlatılması söz konusudur. Diğer bir örnek olarak, E. Tü. *oğul kızka san-* deyiminin Tür. Tü.'ndeki karşılığı *adam* ve *say-* sözcükleri ile Kar. Malk. Tü.'nde *adam* ve *terge-* sözcükleri ile oluşturulmuştur. İki lehçede de '*adam*' kelimesi ortak olarak kullanılmış ve iki lehçede de *saymak* anlamına gelen '*say-*, *terge-*' '2. *Saymak* 3. *Düşünmek*, *sanmak*'¹²⁶ fiilleri tercih edilmiştir. Ayrıca E. Tü. *tiliçe korç-* ve *tilke kir-* deyimleri için Tür. Tü.nde *dile düş-* kullanılırken bu deyim Kar.Malk.Tü.'nde *avuzga tüş-* olarak yer almaktadır.

Bütün bunlar sonucunda birbirinden yüzyıllar önce coğrafi olarak ayrılmış, 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarında hayat alanları kurmuş olan Türk boylarının, hayata bakış açılarının, dünyayı algılama ve yorumlama biçimlerinin birbiriyle örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Türk-lük hayat alanlarında Türk soylu toplulukların hayatı algılamasının Türk Diline somut yansımaları olarak değerlendirebileceğimiz '*deyimler*', tüm çağdaş lehçelerimizde ortak kavram alanları çerçevesinde takip edilebilmektedir.

¹²⁴ Tavkul, *a.g.e.*, s. 103.

¹²⁵ EDPT, 1972 : 736.

¹²⁶ Tavkul, *a.g.e.*, s. 392.

Kısaltmalar

E.Tü.	Eski Türkçe
E. Uyg. Tü.	Eski Uygur Türkçesi
EDPT	An Eytmological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
PP	Prens Kalyanamkara Papamkara Hikayesi
Kar.-Malk. Tü.	Karaçay-Malkar Türkçesi
TS	<i>Türkçe Sözlük</i> , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Tür. Tü.	Türkiye Türkçesi

Kaynaklar

AKSAN, D.: *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

_____ : *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

AKSOY, Ö.A.: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988.

BARUTCU ÖZÖNDER, F.S.: "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 481-501.

CAFEROĞLU, A.: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

CLAUSON, G.: *An Eytmological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University, Oxford 1972.

KEMAL, M.: *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor*, Danışman: F. Sema Barutcu Özönder, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

RÖHRBORN, K.: *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 2: ağırlan-anta, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1979.

_____ : *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 3 anta-asanke, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 198.

_____ : *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 4 asankelig-ayat, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1988.

_____ : *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 5 ayatıl-ämgäklig, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1994.

TAVKUL, U.: "Karaçay-Malkar Türkçesinde Deyimler", *Kırım, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 28, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1999.

_____ : *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

TULUM, M.M.: "Eski Uygurca Bir Cümle Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 25/Güz, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2015, s. 347-357.

TÜRK, V.: *Türkçede Ses-Şöhret İlişkisi*, IV. Halıkaralık Türkolojiya Kongresi, 13-14 Mamır, Kazakistan 2011.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.